

PAPYRUS

ÆGYPTOLOGISK TIDSSKRIFT

GEORGIVS. ZOEGA.
DANVS. A. 1787.

Indhold

PAPYRUS 34. årgang nr. 1 2014

- 4** 'Ikke rovlystent som romerne, ikke snakkesaligt som grækerne...' Georg Zoëga og ægyptologien
Paul John Frandsen

- 18** Zawiyet Umm el-Rakham: Fortet ved verdens ende
Nicky Nielsen

- 28** Mentumose – manden og *medjay*-lederen
Rune Olsen

- 38** Et godt år for Kim Ryholt
Lise Manniche

- 40** Ægyptologi, pengesorger og stokfisk
Paul John Frandsen

- 44** Siden Sidst
Louise Alkjær

Zoëgas tegninger af Napoligruppen i hænderne på Paul John Frandsen.
Foto LM.

OM FORFATTERNE

Paul John Frandsen, mag. art., er lektor emeritus ved ToRS

Lise Manniche, mag. art. og PhD, er fhv. lektor ved ToRS

Nicky Nielsen, BA og MA fra University of Liverpool og nu PhD-kandidat samme sted

Rune Olsen, cand. mag. i ægyptologi

ENGLISH ABSTRACTS

'Neither covetously as the Romans, nor garrulously as the Greeks...' George Zoëga and Egyptology

Paul John Frandsen

The studies by the Danish scholar George Zoëga (1755-1809) concerning his attempts at deciphering the hieroglyphs went unnoticed by his contemporaries and thus had no part to play in the final, successful efforts by Champollion. It is only through the recent scrutiny by P.J. Frandsen of his papers kept in the Royal Library in Copenhagen that their significance can be appreciated in relation to an assessment of Zoëga's ingenious mind. His work is the more remarkable in that the trilingual text of the Rosetta stone was not made available to him. Frandsen's meticulous detective work was presented at a conference in Rome and Bologna in October 2013 and is here made available to Danish readers.

Zawiyet Umm el-Rakham: the fort at the end of the world

Nicky Nielsen

For the past 20 years the University of Liverpool, directed by Dr Steven Snape, has been excavating the fort of Ramesses II at Zawiyet Umm

el-Rakham west of Mersa Matruh. The author has participated in this work and presents an overview of the results which include a study of the history of the monument and of important texts identifying some of the personnel stationed at this distant outpost.

Mentumose – the man and the *medjay*-leader

Rune Olsen

The author has made a thorough study of the *medjay* leaders, a title generally translated as 'chief of police'. In the New Kingdom their role would seem to encompass other tasks as well, such as being negotiator between the inhabitants of Deir el-Medina and the surrounding society. One of these high officials, named Mentumose, appears in a substantial number of texts, and, although no representations of him survive, we are able to obtain a vivid impression of this versatile character.

Egyptology, pecuniary worries and stockfish

Paul John Frandsen

A review article of vols. II-V of the 2013 publication of the letters and papers of George Zoëga, a scholar far ahead of his time.

PAPYRUS udgives af
Dansk Ægyptologisk Selskab
c/o Carsten Niebuhr Afdelingen
TORS
Københavns Universitet Amager
Karen Blixensvej 4, bygning 10
2300 København S

Hjemmeside
www.daes.dk

DÆS e-mail
mail@daes.dk

Papyrus e-mail
lise@manniche.org

Bestyrelse
Pia Adamsen (sekretær)
Louise Alkjær
Tine Bagh (formand)
Diana H. Barfod (kasserer)
Bo Dahl Hermansen
Paul John Frandsen
Mette Gregersen (næstformand)
Ole Herslund
Mette Holst
Lise Manniche (Papyrusredaktør)
Elin Rand Nielsen (webmaster)
Else Steenberg

PAPYRUSredaktion
Lise Manniche (ansv.)
Bo Dahl Hermansen
Elin Rand Nielsen
Anne Zeeberg

Grafisk medarbejder
Merete Allen Jensen

Tryk
P.E. Offset, Varde

Papyrus udgives med støtte fra
Kulturministeriets Tidsskrift-
støtteudvalg.
Eftertryk kun tilladt med skriftlig
tilladelse fra redaktion og forfat-
tere.
Indlæg modtages gerne. Bortset
fra det redaktionelle stof dækker
bladets indhold ikke nødvendigvis
redaktionens holdninger, da Papy-
rus også er åben for debat.

ISSN 0903-4714

Omslagsbillede
"Danskeren Georg Zoëga".
Accademico Volsco. Portræt af J.
H. Cabott (1754-1814). Congre-
gazione per l'Evangelizzazione dei
Popoli (Città del Vaticano, Inv.
PF 365). Baggrunden er ToRS'
eksemplar af Zoëgas bog om
obliskerne. Foto LM.

Redaktionelt

Som omslaget til dette nummer af Papyrus antyder, står det i den danske ægyptolog Georg Zoëgas tegn med en længere artikel af Paul John Frandsen og en anmeldelse af samme om udgivelsen af Zoëgas korrespondance med den tids oldskriftkyndige i Europa. Det tager os tilbage til slutningen af 1700-tallet, inden Champollion havde "løst hieroglyffernes gåde", som det oftest beskrives. Zoëga havde kastet sig over samme fascinerende emne, men da han ikke publicerede sine betragtninger, blev han derfor ikke del af den nu anerkendte lille gruppe af forskere, der hver især kunne tilskrives en beskeden del af æren for Champollions gennembrud. Det faldt i Pauls lod at få muligheden for at afkode Zoëgas mange notater og systemer ud fra hans efterladte dokumenter, hvoraf mange findes på Det Kongelige Bibliotek, og det er spændende læsning.

Nicky Nielsens navn afslører hans danske nationalitet, men han har i mange år studeret i Liverpool, hvorved han fik mulighed for at deltage i de udgravninger, som universitetet der i en årrække har haft gang i ved Ægyptens yderste, vestlige grænse mod Libyen. Det var Ramesses II, der først søgte at kontrollere dette altid problematiske område ved at bygge et fort og andre bygninger langs Middelhavskysten. Arkæologerne har endda fundet genstande med indskrifter, hvilket gør, at vi kan sætte navne på et par af de ansvarlige personer, der bemandede fortet.

Rune Olsen opholder sig i sin artikel på samme tidspunkt af historien, men langt sydligere og på kendt grund, nemlig i Deir el-Medina, hvor han præsenterer os for en af øvrighedspersonerne på stedet ved navn Mentumose. Sært nok har vi hverken en grav til ham eller nogen afbildninger af ham, men til gengæld ganske mange tekster, der fortæller om hvad han foretog sig i sin embedsperiode.

Siden sidst er der sket en interessant udvikling i ægyptologiens stade på universitetet. Lise Manniche fortæller om de appelsiner, der er faldet i Kim Ryholts turban i det forløbne halve år. I den sædvanlige Siden Sidst-klumme er det især værd at bemærke de opdagelser, der er blevet gjort på vestbredden af Theben, ikke blot to udsmykkede privatgrave, men også et særdeles interessant fund til venstre for den sti, der fører op til Tuthmosis III's grav i Kongernes Dal. Det drejer sig ikke om guldskatte, men om mumiemateriale. I KV 40, som blot er en skaktgrav, blev der fundet en stor mængde mumier af juniormedlemmer af kongefamilien i det 18. dynasti, inklusive udenlandske kvinder. Hvor dronninger og prinser i ramessideti-den kunne få en begravelse i Dronningernes Dal, har der kun været sporadiske spor af deres forfædre tidligere i Nye Rige (et par stykker i selve Kongernes Dal og andre i grave andetsteds i den thebanske nekropol). Det er indskrifter på krukker med balsameringsmateriale, der bekræfter de begravedes identitet, og det giver en vis klarhed over det gådefulde fravær af fysiske rester af individer m/k, der reelt havde potentiale til at blive nøglepersoner i historien.

LM

‘Ikke rovlystent som romerne, ikke snakkesaligt som grækerne...’

Georg Zoëga og ægyptologien

Hvem var Zoëga?

Hovedpersonen hedder Georg Zoëga [**forsiden og fig. 1**]. Han blev født d. 20. december 1755 i Daler i Ribe Stift som søn af den lokale præst. Faderen fik kort tid senere præsteembedet i nabosognet, Møgel-tønder, og her voksede Zoëga op og blev undervist i hjemmet, indtil han i 1772 blev sendt til Altona for at blive student. Året efter begyndte han at studere i Göttingen, der var hjemstedet for et af datidens berømteste universiteter. Her beskæftigede han sig hovedsageligt med klassiske studier, som han i 1776 fortsatte i Leipzig. I perioden 1779-81 var han på en omfattende rundrejse i Europa som ledsager for en velhavende ung kammerjunker. I Italien studerede han de antikke monumenter og hvor det var muligt, hørte han forelæsninger om antikkens kultur og arkæologi. I Göttingen blev der lagt mærke til den unge mand, og han fik en så glimrende anbefaling med sig hjem til Danmark, at den daværende statsminister Ove Høegh-Guldberg protegerede ham i den langsigtede hensigt at gøre Zoëga til leder af det nyindrettede Kongelige Mønt- og Medaille-kabinet på Rosenborg. Forinden skulle han dog fortsætte sine studier i udlandet i to år.¹ Han skulle

studere numismatik og gemmologi, og med et stipendium i ryggen forlod han i 1782 Danmark – for aldrig at komme tilbage.

Hvad var der sket? Det som sker for mangen en ung mand: han blev forelsket. I Rom havde han truffet Maria Petruccioli (1765-1807), datter af en romersk maler.² For at få hende måtte han gifte sig med hende, og for at gifte sig med hende måtte han konvertere til katolicismen. Han gjorde begge dele, konverterede i juli og ægtede hende d. 7. august 1783 – og forskertsede hermed muligheden for at kunne vende tilbage til en ansættelse i Danmark.

Katolikker – eller papister, som Zoëgas far kalder dem – var ikke velsete i Danmark på den tid, men det er dog ikke helt klart, om netop hans konvertering skulle have spillet en altafgørende rolle. At det gik som det gik skyldtes vel også, at Zoëga havde spillet sine kort noget slet. Både ægteskabet og overgangen til katolicismen holdt han hemmeligt for familie og venner i mere end et år, og det virker tilmed som om han først fortalte sandheden, da det gik op for ham, at begge skridt var ved at blive kendt af andre. Så sent som i slutningen af september 1784

Fig 1 Georg Zoëga
 portrætteret
 af Sargent-
 Marceau,
*Illustreret
 Tidende* nr.
 20, 1909.
 Fra nettet.

skrev den pavelige nuntius i Wien, grev Giuseppe Garampi, således til Zoëgas velynder i Rom, den senere kardinal Stefano Borgia, at han fra pålidelige kilder havde erfaret, at Zoëga var så højt værdsat i København, at han trods Høegh-Guldbergs fald tidligere på året ville kunne få den stilling, man havde tiltænkt ham, og han foreslog derfor, at man fra italiensk side skulle gøre, hvad man kunne for at hjælpe ham.³ Men to dage senere meddelte orientlisten Giovanni Christofano Amaduzzi (1740-1792) Garampi, at man nu havde fundet ud af, at Zoëga havde konverteret, var gift, havde fået en datter, og at alt dette var årsagen til hans usikre adfærd i det seneste halve år. I november måtte Zoëga nødtvungent gå til bekendelse, således som det fremgår af flere breve. Til sin fætter Johan, hvis stilling som etatsråd var ganske væsentlig for Zoëgas relationer til den danske regering, slutter han sin bekendelse med en noget teatralisk bemærkning: "Leben Sie wohl: erinnern Sie Sich manchmahl meiner, wie

man sich der Todten erinnert" (Kom mig af og til i hu, således som man kommer de døde i hu.)!⁴

Zoëgas situation diskuteredes nu åbenbart i København,⁵ og i første omgang var man tilsyneladende indstillet på fortsat at stå ved den i 1782 lovede støtte til to års rejse, dvs. at han kunne oppebære løn indtil 1. april 1785. Den danske teolog og orientalist Andreas Christian Hviid (1749-1788), der selv havde arbejdet i Rom i årene op til Zoëgas ankomst, kunne således allerede i december fortælle sin ven og kollega Amaduzzi, at Zoëga ville få lov til at beholde sin understøttelse. Samme brev indeholder nogle fine bemærkninger om holdningen til katolikker, og han nævner, at der på Københavns Universitet er en professor, der faktisk er katolik.⁶ I januar kommer den officielle bevilling igennem. Den skal dække de forgående ni måneder plus tre måneder til frem til 1. april 1785.⁷

I de følgende måneder forsøger Zoëga og hans støtter at sikre ham økonomisk bevågenhed fra dansk side, men det løber tydeligvis ud i sandet, og til sidst gøres der kort proces, således som det fremgår af følgende pro memoria fra overhofmarskal C. F. Numsen (1741-1811) til finansministeren grev Schimmelmann:

“Da Hr Etats Raad [Zoëgas fætter, Johan] Zoëga under den 2den April indeværende Aar haver indberettet, at Studiosus Philologiæ et Antiquitatum Georg Zoëga uden for Fædrelandet havde indladt sig i saadanne Forbindelser, at han icke kunde vende tilbage hertil: Saa haver Hans Mayestæt Kongen [Christian VII] under 30te Junii allernaadigst behaget derpaa at resolve saaledes. »Da Vi med megen Velbehag have fornummet, at Vores Etats Raad Zoëga saa rettelig haver tilbageholdt Afsendelsen af de Studiosus Zoëga bevilgede 600R til et Aars Reise endnu; Saa ville Vi at Vores Obermarskalk skal tilkiendegive Vores Finants Minister, at disse Penge ikke skal afsendes eller udbetales«. Hvilket ieg herved giver mig den Ære til Deres Høygrevelige Excellences behagelige Efterretning at tilkiendegive. Friderichsberg Slot den 30te Aug. 1785. C. F. Numsen.⁸

Rom blev således hans hjemsted i 27 år, og her håbede han at kunne få finansiell støtte fra pave Pius VI og en eller anden form for ansættelse. Livet kom dog ikke til at forløbe helt så strømlinet, som han måske havde forestillet sig.

Hvad udrettede Zoëga?

Så vidt i første omgang om Zoëgas levned. I datidens videnskabelige verden blev han en gigant, men selv om hans navn i dag altid nævnes med respekt og ærbødighed, når man taler om den tidlige ægyptologis historie, og selv om der findes adskillige monumenter af ham – blandt andet en fin statue tæt ved Tietgensgade-indgangen til Glyptoteket [Fig. 2] – så har han rent faktisk været glemt indtil for ganske nylig. Og med nylig mener jeg indtil slutningen af oktober 2013, hvor en tredages konference om ham og hans betydning for videnskaben fandt sted. “Georg Zoëga (1755-1809). The Forgotten Scholar” var titlen på den internationale konference, som var arrangeret af Det Arkæologiske Museum i Bologna, Roms Universitet, Det Danske Akademi i Rom og sponsoreret af bl.a. Carlsbergfondet. Initiativtageren og hjernen bag hele konferencen var Daniela Picchi, kurator for den ægyptiske samling på museet i Bologna. I sit arbejde med samlingen i Bologna opdagede hun, at store dele af den og andre italienske samlinger var grundigt beskrevet af Zoëga, der foretog en rundrejse til de ægyptiske samlinger i Norditalien i 1789. Det skrev hun en bog om,⁹ og arbejdet med den førte hende til København, hvor hun opdagede hvilke utrolige skatte, der lå blandt Zoëgas efterladte papirer. Efterhånden som omfanget af hans mange-facetterede virke gik op for hende, modnedes tanken om at belyse hans plads i videnskabshistorien ved at invitere en række forskere til at studere og præsentere de mange forskellige områder, hvori han havde forsket. Resultatet blev den nys afholdte konference, som rummede 27 forelæsninger om Zoëga – og så fik vi endda alligevel ikke udtømt hans indsats. Blandt dem, der blev kontaktet af Picchi med henblik på at forske i Zoëgas arbejde, var denne artikels forfatter.

Zoëgas tilgang til studiet af fortiden var baseret på såvel arkæologiske som sproglige kilder. Han forstod sig på begge dele og var bl.a. involveret i udgravninger i Rom og omegn, skrev bøger om Roms topografi, store afhandlinger om Mithras-kulten, fik næsten færdiggjort et tobindsværk om romerske relieffer, mm. for så kun at få ganske lidt af det publiceret. I sine videnskabelige arbejder og i den omfattende brevveksling på seks forskellige sprog, som han livet igennem opretholdt med datidens store lærde, kunstnere og politikere, viser han sig ikke blot som en fabelagtig dygtig forsker, men som en intellektuel, der på flere områder var forud for sin tid. Det gælder såvel i valg af emner som metode.

Fig. 2 Statue af Zoëga ved Glyptoteket, udført af Ludvig Brandstrup (1861-1935). Foto LM.

Zoëga brænder for det ægyptiske

Ser man på hans videnskabelig produktion, står det klart, at han i særlig grad kom til at beskæftige sig med Ægypten. Men Ægypten stod faktisk også hans hjerte nærmere end noget andet, således som det kan ses af talrige passager i hans mangeårige korrespondance.¹⁰ Et af Zoëgas tidlige møder med den ægyptiske kunst var tilfældigvis også et møde med de to ægyptiske monumenter, der som de første sådanne kom til Danmark i 1618.¹¹ Han var på vej på sin toårige rejse, gjorde ophold på Fyn, hvorfra han skrev til den lærde Göttingen-forsker Christian Gottlob Heyne (1729-1812), som han skulle "i lære" hos et par dage senere:

“I går har jeg her på Fyn helt tilfældigt opdaget en type antik, som endnu ikke er kommet mig for øje: to gammelægyptiske stensarkofager, der er formet fuldstændig som de mumiekister, der sædvanligvis er lavet af træ. Den ene et fortræffeligt arbejde og fuldstændigt intakt, den anden beskadiget og samtidigt i en dårligere stil, men forsynet med en lang hieroglyfskrift. Jeg tager en nærmere beskrivelse med mig. Deres alder og ægthed kan ikke betvivles, og deres formål synes åbenbar, selvom jeg ikke erindrer at have hørt eller læst, at den slags monumenter skulle have været sædvanlige blandt ægypterne. Egentlig er det kun lågene, deres længde er ca. 3 alen. De har i lang tid tjent som vandtrug. Hvordan de er kommet til os er mig en gåde.¹²

Små to år senere fortæller Zoëga i et fortroligt brev til vennen Christian Hieronymus Esmarch, at han er i gang med et stort projekt om Ægypten. Om det måtte behage guderne – *si dis placebit* – skal det blive til det katalog over de ægyptiske mønter, han rent faktisk publicerede fem år senere. I denne indledende fase, som han holder hemmelig, forestiller han sig, at det første kapitel skal handle om intet mindre en "menneskeheds historie", noget han har tænkt over længe. Til det formål havde han arbejdet på en Geografi over Ægypten, i hvilken han havde til hensigt at sprede en del af det mørke, der siden Moses havde hvilet over dette land. Kort og godt: en ægyptisk-teologisk afhandling. Da projektets reelle omfang går op for ham, og da han må indse, at mange af hans tanker og forestillinger allerede findes i faglitteraturen, forstår han, at han må gribe det hele an på en anden måde, blandt andet ved at lære koptisk. "Når jeg så har lært koptisk, begynder jeg på ny at skrive en Geografi over

Ægypten, derpå om Ægyptens ældste historie og gudelære."¹³

Ægypten var en udfordring, for nu at bruge et moderne udtryk, ikke blot fordi det i sig selv var en stor civilisation, men især fordi man efter Zoëgas mening ikke kunne nå til nogen dybere indsigt i og forståelse af den antikke verden uden et solidt kendskab til dennes rødder i det ægyptiske. Her spillede sproget en central rolle, og for Zoëga var der ingen tvivl om, at man måtte kunne læse ægyptiske tekster, hvis man ville have et ordentligt kendskab til oldtidens Ægypten. Koden måtte brydes. En af de skarpeste formuleringer af hans holdning til 1700-tallets debat om i hvilken kultur, vi skal søge vore rødder, findes i et brev til kronprinsen, den senere Frederik VI, der fra 1788 og fire år frem betalte Zoëga for at holde sig orienteret om situationen på den videnskabelige front i Rom:

“ (Hvis man kunne læse hieroglyfferne), ville meget, der var dunkelt for selv grækerne og romerne kunne opklares, kunstens opståen, videnskaberne, man ville kunne efterspore religionen helt i dens inderste kerne, og skønt man i Ægypten ikke ligefrem ville møde hverken moderne filosofi eller den rette tro, så dog et folk, hvis præster, eller om vil, hvis adel, gjorde sig mange rigtige tanker om åndelige og politiske forhold, et folk som levede i fred og venskab med alle guder og alle jordens dyr, stort og tilfreds, ikke rovlystent som romerne, ikke snakkesaligt som grækerne, som det i øvrigt overgik i henseende til åndens klarhed, i mange andre slags aktiviteter, og i en traditionstung kult.¹⁴

Ved sin interesse for Ægypten kom Zoëga endnu engang til at gå imod sin fars ønsker. Denne havde ikke været glad for, at sønnen gav afkald på sin fædrene tro og bebrejdede ham hans letfærdige (oplysningstids)syn på Gud og samfund.¹⁵ I et brev til sin bror, Zoëgas onkel, omtaler han sønnens forskningsfelt som beskæftigelse med krokodiller og mumier og udtrykker håbet om engang at kunne få ham tilbage til *sin* verden.¹⁶ Også den på det tidspunkt forhenværende statsminister Høegh-Guldberg var ked af at erfare, at Zoëga for en kærligheds skyld havde måttet kuldkaste alle sine egne og Høegh-Guldbergs planer, men i et brev til den senere så berømte teolog og biskop Friederich Münter (1761-1830) ønsker han alligevel for Zoëga:

“Hans Haab at trænge ind i Hieroglypherne kunne det opfyldes, endog kun for en Deel,

hvilken Opdagelse, og Kilde til Opdagelser!
Hvad De erfarer derom, det ville De unde mig
Deel i.¹⁷

Med Høegh-Guldbergs brev som kilde kan vi derfor sige, at fra og med december 1787 har det stået klart for enkelte – og nu for os – at Zoëgas virkelige ambition var at dechifrere hieroglyfferne.

Høegh-Guldbergs brev til Münster er det andet af to breve til denne. I det første (Nr. 335 af 23/11-187) foreslår han Münster at overtage den stilling, der oprindeligt var tiltænkt Zoëga, og det fremgår, at Høegh-Guldberg på dette tidspunkt ikke ved andet om Zoëga end, at han nu er frafalden med bopæl i Rom. I det andet brev, hvorfra ovenstående citat stammer, er holdningen til Zoëga en helt anden. Münster må i et mellemliggende brev have fortalt Høegh-Guldberg, hvad der reelt er hændt for Zoëga, og Høegh-Guldbergs andet brev lyser af medfølelse og undren over Zoëgas selvpåførte situation:

“Zoëgas for mig smertelige Tildragelse fortæller De mig, kiere HR Münster, i saa god Sammenhæng, at jeg nu først begriber alt; ogsaa dette, at en jammerlig Overilelse befordrede dette altid beklagelige Skridt; og her saa meget be-
drøveligere, som han havde kunnet naae uden dette en uskyldig Kierligheds Øiemeed.¹⁸

Münster må altså have haft kendskab til Zoëgas dybeste stræben: at kunne forstå hieroglyfferne, og det er så meget desto mere interessant, eftersom Zoëga i alle andre os tilgængelige sammenhænge bevarer denne ambition som en dyb hemmelighed, således som vi skal se. Mere end noget andet ville han dechifrere det ægyptiske skriftsystem, men han må også have været på det rene med, at dette mål var så højt og svært tilgængeligt, at man burde gå stille med sine intentioner i så henseende. Risikoen for at blive udsat for spot og latter var stor. Meget stor.

Chancen for at gå i gang med det dristige projekt skulle hurtigt komme. Pave Pius VI havde til hensigt at genoprejse tre obelisker i Rom, og i den anledning ville han gerne vide lidt mere om dem og obelisker i almindelighed. Zoëga, der netop i 1787 havde fået publiceret sin første og meget roste bog om mønter fra Kejsertidens Alexandria¹⁹ blev derfor spurgt, om ikke han kunne tænke sig at skrive et værk om obeliskerne, og det gik han med til, blandt andet fordi hans økonomiske situation – med kone og børn og intet fast embede – tvang ham til at

beskæftige sig med alt mellem himmel og jord, som der måtte være penge i. Nu var det, Paven havde bedt ham om, jo ikke en tung pligt at påtage sig, men i et brev til Münster virker han dog en smule forbeholden:

“Paven har opfordret mig at skrive over Obeliskerne: jeg ved ei om jeg skal ansee det som en Lykke eller som en Fatalitet. Det beste derved er at det med deres Oprettelse gaaer meget langsom frem, altsaa har jeg ogsaa Tid, og kan imidlertid benytte mig af denne Pretext at opnaae visse Ting der ellers vilde være vanskelige. Blant andet haaber jeg ved den Leilighed at komme til at søge lidt omkring i det Vaticanske Bibliothek.²⁰

Tilbuddet fra Pius VI var ret beset en gave. Arbejdet med at oprejse obeliskerne gik åbenbart så langsomt, at Zoëga ville kunne få tid til at gøre arbejdet på sin maner, og det ville især også give ham lejlighed til at skaffe sig ordentlige kopier af indskrifterne på obeliskerne. Da han var en meget grundig mand, der nødtigt udtalte sig om noget, han ikke vidste nok om, satte han sig for at samle alt tilgængelig viden om obeliskerne, men ikke bare dette, han ville også kontekstualisere dem, som man ville sige i vore dage:

“At sige Tingene paa den Maade som jeg troer de bør siges, er jeg endnu ikke lærd nok. Udendes kan jeg nu ei paatage mig noget slags Arbeide førend jeg [har] fyldestgiort Pavens Hensigter. den særdeles Godhed med hvilken han har opfordret mig til dette Arbeide forpligter mig <an> [at] anvende alle mine Kræfter for at svare til hans Forventninger. han har givet Ordre at kalke Obeliskernes Figurer til min Brug, at gjøre nøie Tegning af dem under min Direction. dog agter jeg ikke egentlig at begynde mit Arbeide førend til kommende Sommer. jeg behøver endnu dette hele Aar til at forberede mig. Paa nærværende Tiid gjør [jeg] det ved at skrive en Commentarius over Homerus. Siden een over Orfeus af Hesiodus. Jeg troer ei at de andre, der har skrevet over Obelisker og Hieroglyfer, har gaaet denne Vei. den Skandinaviske Mythologie entrer[er] ogsaa i mit Projekt. jeg ønsker derfor meget at have den Storlasonske Edda, som her ei findes paa Bibliotheker. Er det Dem muligt at faae fat paa den, saa send mig den, i hvad den skulde koste.²¹

Fig. 3

Forfatteren med
Zoëgas bog om
obeliskerne.
Foto LM.

Men værket om obeliskerne svulmede og voksede, således at det, da den trykte version endelig udkom 12 år senere, omfattede 651 foliosider på latin. I denne vældige bog [Fig. 3] fandtes alt, hvad man på den tid vidste om Ægypten, eller, hvis vi skal være helt ærlige, lidt mindre end alt det Zoëga vidste, at han vidste. Han holdt nemlig noget tilbage. En tredjedel af hele værket udgøres af et 226 sider stort kapitel om hieroglyfferne. I et brev, han sendte til den tyske kunsthistoriker Aloys Hirt (1759-1839), kort efter at værket endelig var udkommet i efteråret 1800, gav han denne et kort resume af indholdet af kapitlet om hieroglyfferne:

“Kapitel 2: Brug og oprindelse af skrift hos ægypterne. Omtaler først alle tidligere efterretninger om de ægyptiske former for skrift, og handler dernæst om karakteren af hieroglyfferne, deres brug og antal, og den skæbne, der er blevet dem til del i forskellige tidsaldre. Herunder omtales og tolkes et stort antal ægyptiske monumenter. Endvidere (behandles) ægypternes dobbelte alfabet, sammens anvendelsesområde, deres hellige skrifter og andre bøger, som vi kender til. Endelig (diskuteres) de forskellige skriftarters oprindelse, både hos ægypterne og de øvrige folkeslag, vi kender til, og alfabetets oprindelse i hieroglyfferne.”²²

Et megastort arbejde, men på trods af det kolossale omfang røber Zoëga ikke med blot et ord, at han vidste meget mere om hieroglyfferne, end det han skrev. Nu er det jo ikke nogen hemmelighed, at det ikke var ham, der dechifrerede hieroglyfferne, men netop fordi hans store anstrengelser ikke førte til det ønskede resultat, forblev hele hans virkelige arbejde med den ægyptiske skrift i skrivebordsskuffen.

Zoëgas hieroglyfstudier

På Zoëgas tid havde man i århundreder forsøgt at forstå og forklare det ægyptiske skriftsystem. I slutningen af 1700-tallet var det dog tyndet lidt ud i de mange indfaldsvinkler. En af dem var den komparative, således som det fremgår af kapitlet om ægypternes skrift i Zoëgas bog om obeliskerne. Zoëga havde såmænd også selv forsøgt sig med sammenlignende skriftstudier. I Det Kgl. Biblioteks samling af hans efterladte papirer kan man se, at han f.eks. sammenlignede 11 “alfabeter”, herunder fønikisk fra forskellige udgaver og lokaliteter som f.eks. Malta og Sicilien. Et andet sted kan man se, at han også legede med ideen om at opstille udviklingsskemaer for enkelte tegn.

Det er ikke let at finde en kronologisk linje i de papirer, der findes på Det Kgl. Bibliotek. Når det drejer sig om Zoëgas arbejde med hieroglyfferne

Det ægyptiske skriftsystem

I Ægypten blev skrift taget i brug i midten af det 4. årtusinde f.Kr. Efter hvad vi ved til dato, viser dateringen af de ældste indskrifter, at opfindelsen af skriften har fundet sted samtidigt med eller lidt tidligere end kileskriften i Mesopotamien. Det ældste og vigtigste af de oldægyptiske skriftsystemer er hieroglyfferne. Ægypterne kaldte dem "gudeord", mens *Hieroglyphika* (*grammata*) "hellige indgraverede (skrifttegn)" var grækernes betegnelse for skriften, som består af små billeder, piktogrammer, af mennesker, dyr og materielle genstande.

Såvel hieroglyffer som den senere udviklede kursiv-version af dem – det vi kalder hieratisk – kunne skrives i vandrette eller lodrette kolonner. I begge tilfælde kunne skriftretningen gå fra højre mod venstre eller omvendt . På papyrus var det første det mest almindelige. Skriftretningen angives normalt ved at se på, hvad der er for og bag på dyr eller mennesker. I   viser ansigterne således at ordet *rmṯ* "menneske", "ægypter", skal læses fra venstre mod højre.

Hieroglyfferne forestiller bogstaveligt alt mellem himmel og jord og klassificeres traditionelt i grupper så som Mænd, Kvinder, Guder, Dele af menneskekroppen, Pattedyr, Dele af pattedyr, Fugle, osv. Træer og planter, Himmel, Jord og Vand, Bygninger og dele heraf, osv. I de første to årtusinder er der ikke mere end ca. 900 tegn i brug – og normalt langt mindre – mens man i græsk-romersk tid når op på ca. 5000 tegn, bl.a. fordi tegnenes ikoniske anvendelse (se nedenfor) spiller en voldsomt forøget rolle.

En og samme hieroglyf – piktogram – kan være bærer af forskellige slags informationsindhold. Den kan i princippet fungere som logogram, determinativ eller fonogram. Ikke alle tegn optræder dog i alle funktioner. Hvis vægten lægges på piktogrammet som sådan – man taler også om tegnets ikoniske, dvs. billedmæssige funktion, dvs. det tegnet forestiller – kan det enten henvise til prototypen på det som det gengiver, eller det kan fungere som prototype på en – ofte "højere" – kategori af objekter. I det første til-

fælde bruges tegnet som *logogram* eller *ideogram*, i det andet som *determinativ*. Brugt som ideogram forestiller piktogrammet således sig selv, dvs. den prototypiske gås *Anser albi-frons*. Som determinativ er samme fugl enten det sidste og læservenlige tegn i ordet *gb* "gås" (= *g*, = *b* + stumt tegn for "gås") eller den prototypiske repræsentant for kategorien [FUGL].

Ideogrammer – nogle forskere foretrækker termen logogram – henviser altså typisk til det tegnet forestiller:

 s "mand", *s.t* "kvinde", *tp* "hoved",
 k3 "tyr", *bit* "bi", *it* "korn",
 r^c "sol (Ra)", *mw* "vand", *pr* "hus",
 thn "obelisk", *niwt* "by", *wi3* "gude-skib", *hpr3* "den blå krone", *šndyt*
"lændeklæde", *wrryt* "stridsvogn",
 mh3t "vægt", *nb* "kurv", *nst* "sæde".

Når tegnet bruges på denne måde, ledsages det ofte af en såkaldt "konkret streg" der signalerer netop denne anvendelse, eksempelvis *hr* "ansigt" eller "arm".

Forbindelsen mellem det som tegnet forestiller og betydningen kan også være metonymisk, hvorved forstås, at tegnet står for en del af en velkendt helhed. De gående ben kan således betegne aktiviteten *iw* at "komme", og tegnet for øre *sdm* på samme måde at "høre". Skriverens palet, krukke og pensel står for "skriver". Interessante eksempler er som, lidt uventet, ikke betyder "sejl", men derimod *t3w* "åndedrag", "vind", og tegnet der er en kombination af tegnet for "arm" , som vi havde ovenfor, og brødet ; betyder således at "give". Ideogrammerne udnytter tegnets udtryk qua billede, men læseren får naturligvis også tegnets fonetiske information med i købet. Det er den, der i eksemplerne er angivet i kursiv umiddelbart efter hieroglyffen.

som sådan, kan man i nogen grad indrangere hans studier i en tidsramme, men det er ikke til at afgøre, om hans øvrige forsøg på at forstå den ægyptiske skrift er senere end studierne af hieroglyfferne eller samtidige med disse. Han forsøgte eksempelvis at forstå skriften ved at udnytte sit kendskab til kop-tisk, ja der er sågar vidnesbyrd om, at han på et eller andet tidspunkt har forsøgt sig med en forklaringsmodel hentet fra det etiopiske, syllabiske skriftsystem for at se, om det kunne bruges til at forstå det ægyptiske.

Zoëgas redskaber: tal- og tegnlister

I Zoëgas efterladte papirer finder vi selvstændigt ikke nogen vejledning til hans fremgangsmåde. Han vidste jo, hvad han gjorde og behøvede ikke at skrive det ned. Hans dechiffreringsforsøg manifesterer sig i to typer af "redskaber": lister over hieroglyffer organiseret i tegnlister og kopier af indskrifter på forskellige monumenter. De sidste er undertiden mildt sagt ejendommelige, fordi hieroglyfferne på flere kopier er erstattet med tal.

Lad os først se på tegnlisterne. En liste over tegn er et uundværligt værktøj for enhver, der begiver sig ind i hieroglyffernes verden. Til sine lister benyttede Zoëga sig i hovedsagen af tegnene fra to monumenter, Lateran-obeliskens og et ret usædvanligt monument, der i dag befinder sig i det arkæologiske museum i Napoli (nr. 1069). Hans lister kan inddeles i fire grupper:

- (1) lister hvor hieroglyffer og numre optræder side om side
- (2) lister hvor individuelle hieroglyffer får numre indskrevet i en cirkel, mens grupper af tegn tildeles numre indsat i en firkant
- (3) tegnlister hvor hovedvægten lægges på en beskrivelse – på latin – af tegnet med et udsagn om, hvad det evt. forestiller
- (4) tegnlister ordnet efter Zoëgas tematiske inddeling af tegnene

Fig. 4
ToRS'
eksemplar
af Zoëgas
bog om
obliskerne.
Foto LM.

Så vidt jeg kan se, afspejler denne inddeling af listerne også disses interne kronologi. Type 1 er altså den tidligste type, mens de tematiske lister er de seneste.

En simpel tegnliste

Lad os begynde med den simpleste tegnliste, som består af 11 sider fyldt med tegn og numre. Tegn nr. 1 er , tegn nr. 2 er , mens nr. 3 er gruppen , der er dannet af tegnene , hvis selvstændige nummer er 29, og to gange , der altså havde nummer 2, og sådan fortsætter det. Listen viser, at Zoëga tidligt blev klar over, at ægypterne havde en tendens til at arrangere mange tegn i forholdsvis faste grupper, men også at han endnu ikke var kommet på den ide at give både enkelte tegn og grupper af tegn samme nummerering, men indskrevet i henholdsvis cirkler og firkanter. Når man når til listens sidste sider, er det numrene, der dominerer. Således er tegn nr. 297 "beskrevet som" numrene 95, 134 and 61 og tegn nr. 298 som numrene 8, 153, hvor 153 på sin side beskrives som numrene 154 + 155. Listen gengiver ikke tegnene i nogen form for systematisk rækkefølge, og det peger på, at det er en tidlig liste.

Andre tegnlister

Ser man på de øvrige papirer, står det klart, at Zoëga anvendte megen tid på at systematisere sine iagttagelser. Hans materiale var stort, og det er ikke altid let at påvise nogen forbindelse mellem de forskellige tegnlister. Da han ikke havde nogen computer, greb han til at lave nye lister, når de gamle forsøg på at skaffe sig overblik blev uoverskuelige. De senere lister synes at være baseret på den font af tegn, der findes på Lateran-obeliskens. Han lavede flere kopier af obeliskens indskrifter, men de mest interessante er dem, hvor hieroglyffer og numre er kombineret. Numrene genfindes på i hvert fald tre næsten identiske lister, hvoraf den ene ledsages af en tekst, der siger, at tegnene findes på netop denne obelisk.

Fig. 5 Zöegas forklaring om nummer-systemet.
Foto LM.

Vi er nu så heldige, at en af listerne faktisk har et par overskrifter, der fortæller os, hvordan Zöegas nummersystem fungerer: *Explicatio numerorum in delineationibus* [Fig. 5]. Listen er opdelt i to ujævne kolonner. I begge findes numre og hieroglyffer. Den til venstre har overskriften *figura* inden i en cirkel, og det er her vi finder listen af enkelte tegn. Disse

behøver ikke at være gengivet som hieroglyffer. Hvert tegn har et nummer i en cirkel. Nummer 1 følges således ikke af en hieroglyf, men derimod af en beskrivelse af tegnet, *accipiter stans* (en stående høge).

Overskriften til den højre kolonne hedder *systema*, og det er indskrevet i en firkant. Systema(ta) er

Zoëgas betegnelse for grupper af hieroglyffer og alle numre i en firkant henviser derfor til grupper af hieroglyffer. Listens begyndelse ser sådan ud, idet de to kolonner til venstre er taget fra Zoëga, mens de to til højre er min tydeliggørelse [Fig. 6].

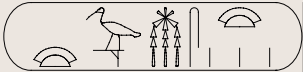
Den højre kolonne giver os også to andre vigtige informationer. Den første er en bemærkning om, at Zoëga forstod, at hieroglyffer kan skrives fra både højre og venstre; figurernes retning angiver os læse-retningen: *NB. Intelligo de iis hieroglyphicorum columnis ubi figurae conversae sunt dextrorsum. in iis enim ubi sinistrorsum, omnia eveniunt in contrarium.* Samme observation findes også på en anden liste, hvor en overskrift tilmed meddeler, at listen er et katalog over “det hele”!

Den anden bemærkning henviser til en mere specialiseret opdeling af tegnstudiet. Her møder vi nemlig to nye former for indsigt, nedfældet på for- og bagside af to store ark papir. Forsiderne udgøres af en meget stor tegnliste af type (3), altså en liste, hvor vægten lægges på beskrivelsen af de enkelte tegn. Listen, der har overskriften *notae*, rummer 198 tegn, hvoraf flere er gengivet i hieroglyffer, mens alle har enten blot en latinsk betegnelse eller en mere eller mindre udførlig beskrivelse. Bagsiderne viser, at Zoëga havde opdaget tre specielle former for grupper af tegn. For det første de grupper, der findes indskrevet i store rektangler med paladsfacademotivet på forsiden, de såkaldte Horus-navne. Dernæst afgrænser han de tegn, der står i kartoucher, og som vi ved, er de egentlige kongenavne. Endelig medtager han indholdet af de øverste felter på obeliskindskrifterne som en særlig kategori. For hver af disse tre typer havde han en terminologi, nemlig *in auleo*, *in ellipsi* og *in area*, se f.eks. nedenstående eksempel på anvendelsen af numre i forbindelse med kartoucherne. De tre kolonner til højre er min tolkning [Fig. 7].

Fig. 6 Udskrift af fig. 4, øverst t.h.

Tegnliste	Moderne translitteration	Rekonstruktion/tolkning
1 [h]arundo et apis + 	<i>nsw-bit</i>	 konge af Øvre- og Nedreægypten
2 cum vasentis tribus	<i>mnw</i>	monument
3 	<i>lpt-swt</i>	Karnak
4 vultur et uræus, infra 	<i>nbtj</i>	 De To Fruer [en del af kongetitulaturen]

Fig. 7 Zoëgas nummer-system omsat til hieroglyffer i kartoucher.

<i>Systemata in ellipsi, dvs. kartoucher</i>	nr. kombination	omsat til hieroglyffer	moderne translitteration	gængse kongenavne i dag
2	4-27-136-3		<i>mn-hprw-r^c</i>	Tuthmosis IV
9	10-146-123-10-61-3		<i>dhwtj-ms h^c h^cw</i>	Tuthmosis IV

Sammenfattende kan man konstatere, at Zoëgas brug af tal i stedet for hieroglyffer blev mere og mere omfattende. I et enkelt tilfælde (Napoli 1069) **[Fig. 8]** har vi af et enkelt monument bevaret kopier udelukkende med hieroglyffer, flere med forskellige kombinationer af tal og hieroglyffer, og i hvert fald to, hvor alle monumentets forskellige indskrifter er reduceret til tal **[Fig. 9]**. Det vides ikke, hvorfor Zoëga brugte tal i stedet for hieroglyffer. Var det for at spare tid eller for bedre at forstå skriften? Var det metoden til at dechiffre hieroglyffernes "gåde"? Man kan forestille sig, at han brugte tal som en slags stenografi. Hvis man har alle talkombinationerne i hovedet, kan det nok være hurtigere at give en indskrift med tal fremfor hieroglyffer. Det tager tid at skrive hieroglyffer. Som moderne ægyptologers håndskrift kunne hans hieroglyffer være præget af at være skrevet i hast, men han kunne også skrive de mest perfekte tegn. Brugen af tal skyldes dog vel snarere, at numerisk repræsentation gør det lettere at overskue tegnene og at fremanalysere regelmæssigheder og systemer i anvendelsen af en enorm mængde af tegn, man ikke forstår. Her behøver man blot at sammenligne Zoëgas fremgangsmåde med den gengivelse af en indskrift,

som Zoëga modtog fra en engelsk ven og gentleman forsker for at forstå fordelene ved Zoëgas metode.²³

Tematiske tegnlister eller klassifikation af tegn

Denne sidste type af tegnliste er på en måde den mest interessante. Her har Zoëga forsøgt at klassificere tegnene efter deres betydning, nøjagtig som moderne ægyptologer gør det **[Fig. 10]**. Tegnene organiseredes i tematiske grupper, og Zoëga lavede flere sådanne forsøg. Den mest omfattende liste har 197 tegn og er opdelt i 13 klasser. Hvert nummer på listen kan indeholde fire slags information: et nummer, en beskrivelse på latin, et nummer i parentes og en hieroglyf. Nummeret i parentes refererer til den store liste med titlen *notae*, som vi omtalte ovenfor, og som har 198 tegn. Undertiden er det kun på *notae*-listen, at man finder et tegn gengivet som hieroglyf. Klassifikationen ser ud som på **Fig. 11**.

Zoëgas inddeling af de tegn, han kendte, er i de fleste henseender anderledes end de kategorier, ægyptologer i dag har udarbejdet. Han kunne jo ikke læse tegnene, og kunne derfor som hovedregel ikke vide, hvad de forestillede. Der er dog også lighedspunkter, især på alle de tegn, der selvsagt forestiller personer og dyr.

Fig. 10 En af Zoëgas tematiske tegnlister. Foto LM.

Zoëgas hovedkategorier	kan gengives med
1. Mathematica	Matematik og teknik
2. Architectonica	Arkitektur
3. Vasa	Krukker
4. Rustica	Landbrug
5. Utensilia varia	Forskellige redskaber
6. Bellica	Krig
7. Musica	Musik
8. Vestes	Stof og klæder
9. Animantia	Fauna og flora
10. Partes corporis humanae	Dele af menneskekroppen
11. Figurae humanae mumiaceae	Mumieformede menneskefigurer
12. Figurae humanae	Menneskefigurer
13. Symplegmata	Sammensatte tegn

Fig. 11 Tematisk tegnlister.

Tegnenes betydning

Hvad betød så hieroglyfferne? De tematiske lister repræsenterer efter al sandsynlighed det sidste stadie i Zoëgas forskning i hieroglyffernes karakter. Kriterierne hvorefter et givet tegn blev henført til en given kategori er ret simpel: hvad tegnet forestiller og vidnesbyrd fra koptisk. Hvis et tegn så ud som om det forestillede et menneske eller en fugl, blev det henført til en af disse to kategorier. Andre tegn kunne dog være sværere at identificere, og her lod Zoëga sig inspirere af, hvad han mente at kunne slutte sig til på grundlag af sine kundskaber i koptisk. Cirklen med en lille prik blev således korrekt identificeret som Ra, solen, koptisk $\overline{\text{pā}}$.

Hvor det var muligt, sondrede Zoëga mellem det, man med en moderne terminologi kalder *signifiant* "udtryk" og *signifié* "indhold". I *notae*-listen, for eksempel, beskriver han tegnet $\otimes$, der for den moderne ægyptolog er tegnet for en by, som *circulus quadripartitus*, en cirkel delt i fire dele. Men når det kommer til indholdet, til det som hieroglyffen betyder, så lader Zoëga tegnet betyde *totum, universum* "alt", "universet". Dette viser, at Zoëga ikke havde formået at løfte sig over sin samtids – og fortids – tro på, at hieroglyfferne var allegoriske tegn.

Dette gælder for tegn og billeder i almindelighed. Et godt eksempel herpå finder vi i et brev til vennen Münster. Denne havde bedt Zoëga om en kommentar til to fremstillinger på en sarkofag, Münster havde erhvervet:

“De spørger, hvad Isis med Skarabæen kunne betyde. Svaret kunne sådan set let gives, men varierer efter omstændighederne. Som De ved, er Skarabæen et symbol på den grundlæggende drivkraft, på skaberguden eller frugtbarhedsguddommen, dernæst på solen, på varmen, osv. På samme måde er Isis moder for naturen, for verden, det frugtbare princip, for jorden, for lyset, osv. Sagt i korthed så betegner Skarabæen det aktive princip, mens Isis betegner det passive princip. Men den konkrete betydning af deres forbindelse på et givet sted afhænger, som jeg allerede har sagt, af deres relative position og af alle de omstændigheder, som omgiver dem.”²⁴

Passagen viser, at billeder og hieroglyffer opfattes som symboler eller allegoriske tegn med betydninger på forskellige abstraktionsniveauer. For os, der har et bedre kendskab til oldtidskulturen, er det ikke svært at se, at Zoëgas tolkninger har fat i noget af det rigtige. Det bliver dog ret så tvivlsomt, når han lader de to tegn være udtryk for to så abstrakte kategorier som det aktive og det passive princip.

I et andet brev, en af hans rapporter til kronprins Frederik, beskriver han genstandene i en række forskellige norditalienske samlinger af antikker. I senator Angelo Querinis samling i Altichiero (nær Padua), skriver han, er der en kolossal siddende kvindefigur med løvehovede i sort granit. Den ligner fuldstændig en tilsvarende figur, som Zoëga har set i Turin: “En mindre (version) befinder sig i Villa Borghese, og i det hele taget er dette et hyppigt symbol [Sinnbild] hos ægypterne, som gennem dette gav udtryk for den af Nilen frembragte frugtbarhed i deres land. Der er nemlig ingen tvivl om, at løven er en hieroglyf for Nilen.”²⁵

Afslutning

Det vides ikke med sikkerhed, hvornår Zoëga opgav arbejdet med at dechiffrere hieroglyfferne. Han havde fra begyndelsen udmærket været klar over, at han havde sat sig et mål, der var så godt som uopnåeligt.²⁶ Hans lærere, den klassiske filolog Christian Gottlob Heyne (1729-1812) og den lærde jesuit og numismatiker Joseph Eckhel (1737-1798), havde advaret ham mod at kaste sig over et sådant

forehavende.²⁷ Det afskrækkede dog ikke Zoëga, der næsten tilskrev sit brændende ønske om at knække koden en slags skæbne eller guddommelig mission: “Man har nu engang stødt mig ud i det ægyptiske mørke, hvor [jeg] famler efter ethvert lysskær. Hvad der til slut kan komme ud af det, ved jeg ikke – og venter mig lidet”, således som han fem måneder senere skrev til Eckhel som svar på dennes reservationer.²⁸

Halvandet år senere synes dog et andet brev fra Eckel at vise, at Zoëga nu havde droppet sine forsøg på at tyde hieroglyfferne:

“De skriver altså et værk om obeliskerne. Det er et emne, der er mig såre velkomment, og endnu mere velkomment er det, at De tillige har forbudt Dem selv alle forklaringer på hieroglyfferne. Med fornøjelse bemærker jeg ved denne kapitulation fra Deres side, at De, fortjenstfulde mand, har forladt deres tidligere yndlings ide at ville gøre bjerge flade.”²⁹

Da Zoëga mange år senere blev gjort bekendt med fundet af Rosette-stenen, indså han med det samme hvilke muligheder dennes indskrifter frembød. I et brev til Münster lufter han ideen om at genoptage sine hieroglyfstudier. Stenen rummede efter al sandsynlighed nøglen til en egentlig forståelse af både hieroglyfferne og den hieratiske skrift:

“Den i Deres Brev omtalte Egyptiske Colonne er en overmaade interessant Ting. En accurat Eftertegning deraf vilde være for mig en sand Skat: men i de nærværende Conjuncturer veed jeg ingen Vei at forskafe mig den, dersom De ikke bevirke det. Jeg skulde da maaskee paa nye bekomme Lyst til den Egyptiske Antiquitet, som jeg nu saa got som har frasagt mig. Naar De skriver at en Copie deraf er ankommen, menes formodentligen en Afstøbning i Gyps. Her blev sagt for nogen Tiid Siden at Monumentet selv var bleven transporteret til Paris, og at det henhørte til Regieringen af Ptolemæus XII Auletes. I alle Falde lad mig faae saa nøiagtig Efterretning om den som mueligt kan være. Det kunde blive en Nøgle til den saa kaldte Hieratiske Skrift saavel som til Hieroglyfferne.”³⁰

Intet tyder på, at Zoëga nogensinde så en afskrift eller anden kopi af stenen.

Fotografierne af Zoëgas manuskripter gengives her med tilladelse fra Det Kongelige Bibliotek.

Noter

- 1 Høegh-Guldberg medgav ham en pedantisk detaljeret "Instruction" (se brev nr. 167 af 10/5-1782). Alle breve citeres fra *Georg Zoëga, Briefe und Dokumente*, herausgegeben von Øjvind Andreassen, Bd. I, 1967, og Øjvind Andreassen† und Karen Ascani, Bd. II-V, Kopenhagen: Gesellschaft für dänische Sprache und Literatur (Det danske Sprog- og Litteraturselskab), 2013. De originale breve befinder sig i dag på mere end 50 institutioner og biblioteker i Europa, størsteparten dog i Bonn og København. En del originale breve er af forskellige grunde ikke længere bevarede. I den nye udgave er hvert brev forsynet med en oplysning om disse forhold.
- 2 Vi hører første gang om hende i et brev til teologen Andreas Birch (1758-1829), der var Zoëgas jævnaldrende; han havde også studeret i Göttingen og opholdt sig i Rom i 1781-83: "Mariuccia hilser Dem hjerteligt. Denne pige gør mig vanvittig. Jeg ved ikke, hvad jeg skal gribe i for ikke at ødelægge hende eller mig. Jeg har allerede flere gange besluttet mig for ikke at se hende igen, og dog går der kun få dage, hvor vi ikke er sammen. Havde jeg blot en ven, med hvem jeg kunne udfylde de tomme stunder, så ville det måske lykkes mig at rive mig løs fra hende. De ler af mig, og jeg skammer mig også selv over denne svaghed, så meget mere som jeg jo ikke mere skulle være uerfaren" (brev nr. 194 af 5/4-1785, originalen på tysk). Godt en måned senere befinder Zoëga sig i noget, der nærmest kan betegnes som en eksistentiel krise, se hans brev til Birch, nr. 196 af 14/5-1785.
- 3 Brev nr. 229 af 23/9 1784.
- 4 Brev nr. 238 af 8/12- 1784. Se f.eks. også nr. 235 af 12/11-1784 og 251 af 22/2-1785 (Zoëgas far til sin bror); 237 af 4/12-1784 (Zoëga til sin far); 246 af 15/1-1785 (Zoëga til sin ven, den senere toldforvalter og justitsråd Christian Hieronymus Esmarch (1752-1820); og 232 af 6/11-1784 fra diplomaten og den senere Mozart biograf, fætterten Georg Nicolaus Nissen (1761-1826) til Zoëga.
- 5 Se f.eks. det noget selvtrefærdige brev nr. 247 af 20/1-1785 fra den danske orientalist Jacob Georg Christian Adler (1756-1834) til Amaduzzi.
- 6 Brev nr. 240 af 22/12-1784.
- 7 Brevene nr. 242 af 4/1-1785 (overhofmarskallen til finansministeren) og 243 af 7/1-1785 (finansministeren til kassen), jvnf. Kabinettsorder af 20/4-1782 (= brev nr. 163), samt brev nr. 164 af 23/4-1782 (fra finansministeren til Zoëga).
- 8 Brev nr. 264.
- 9 Daniela Picchi, *Alle origini dell'Egittologia: le antichità egiziane di Bologna e di Venezia da un inedito di Georg Zoëga*, (= Archeologia e Storia della Civiltà Egiziana e del Vicino Oriente Antico, Materiali e studi, 20), Imola 2010.
- 10 Se f.eks. brev nr. 534 af 29/10-1791 til historikeren P.F. Suhm (1728-1798): "Jeg agter derved ikke at lade den Egyptiske Antiquitet ud af Øine, der har været min første Occupation i Rom, og altid vil blive mit Favorit Studium. Det er just denne som har bragt mig paa de Græske og Romerske Oldsagers Undersøgelse, da jeg fandt det umueligt at gjøre Fremgang i hiin uden nøie at kiende disse. Vores Kundskab om Egypten har vi fornemmelig ved Romerne og Grækerne, vi maae altsaa være fortrolig med disse for at forstaae hvad de har sagt om Egypterne, som alle deres Domme og Efterretninger er relative paa deres egne Meeninger og Sæder." Se f.eks. også de i næste note citerede breve til C.G. Heyne og Abraham Kall. Se mere nedenfor.
- 11 Se Lise Manniche, *Ægyptisk Kunst i Danmark*, København 2004, s. 19.
- 12 Brev nr. 171 af 14/5-1782 (original på tysk). Et par uger senere skriver han – på dansk – en langt mere udførlig og i flere henseender brillant beskrivelse, se brev nr. 175 af 5/6 -1785 til historikeren Abraham Kall (1743-1821).
- 13 Brev nr. 202 af 22/3-1784 (original på tysk).
- 14 Brev nr. 359 af 26/9-1788 (original på tysk).
- 15 Især brevene nr. 261 af 5/7-1785 og nr. 268 af 8/11-1785.
- 16 Brev nr. 288 af 14/4-1786.
- 17 Brev nr. 336 af 18/12-1787.
- 18 Brev nr. 336 af 18/12-1787.
- 19 *Numi Aegyptii imperatorii prostantes in Museo Borgiano Velitris adiectis praeterea quotquot reliqua huius classis numismata ex variis museis atque libris colligere obtigit*, Rom 1787.
- 20 Brev nr. 347 af 17/5-1788.
- 21 Brev nr. 353 skrevet til Münster mellem d. 7/6 og 2/8-1788.
- 22 Brev nr. 851 af 28/11-1800: Das 2 Capitel: Litterarum apud Aegyptios usus et origo: giebt zuerst alle Nachrichten der Alten über die Egyptische Schriftarten, handelt sodann von der Natur, dem Gebrauch, der Anzahl der Hieroglyfen, und ihren Schicksalen in den verschiednen Zeitaltern, wobey eine grosse Anzahl Egyptische Monumente angeführt und erläutert wird. Ferner von dem gedoppelten Alfabete der Egypter, dem Gebrauch derselben, ihren heiligen und andern uns bekant gewordenen Büchern. Endlich von dem Ursprunge der verschiednen Schriftarten so wol bey den Egyptern als den übrigen uns bekanten Völkern, und von der Entstehung der Alfabete aus den Hieroglyfen.
- 23 Eksempelvis det udaterede brev nr. 1272, [1790-1795], se *Briefe und Dokumente*, V, 427-437!
- 24 Brev nr. 371 af 10/1-1789 (originalen på italiensk).
- 25 Brev nr. 432 af 25/11-1789 (originalen på tysk).
- 26 Se f.eks. hans brev til kronprinsen, nr. 359 af 26/9-1788.
- 27 Se Heynes lange og usædvanligt interessante brev, nr. 488 af 22/9-1790.
- 28 Brev nr. 506 af 22/2-1791 (originalen på tysk).
- 29 Brev nr. 575 af 8/8-1792. Brevet, der er skrevet på tysk, fortsætter med et ildevarslende citat fra Horats [Horats, *Oder*, Lib. I,3] der udsiger, at det vil have forfærdelige konsekvenser at stjæle ilden fra de himmelske boliger (*Audax Japeti genus – – Post ignem ætherea domo subductum macies et nova febrium, terris incubuit cohors*).
- 30 Brev nr. 853 af 11/12-1800. Den tidligere chef for Den Kongelige Afstøbningssamling, Jan Zahle, har været så venlig at fortælle mig, at samlingens afstøbning af Rosette-stenen først er erhvervet i slutningen af det 20. århundrede (inv. no. 2283)! Münster har derfor snarere hentydet til de aftryk af stenen, som nåede til Paris i efteråret 1800, et godt stykke tid førend stenen måtte overgives til englænderne, se Richard Parkinson, *Cracking Codes. The Rosetta Stone and the Decipherment*, Berkeley and Los Angeles 1999, s. 20.

Zawiyet Umm el-Rakham

Fortet ved verdens ende

Nicky Nielsen

Siden 1994 har arkæologer fra University of Liverpool under ledelse af Dr Steven Snape udgravet og studeret et imponerende fæstningsværk fra det 19. dynasti, der ligger omkring 300 km vest for Alexandria ved landsbyen Zawiyet Umm el-Rakham. Her præsenteres et overblik over fortets historie og de vigtigste opdagelser gjort af arkæologerne fra Liverpool gennem de sidste tyve år i dette forholdsvis ukendte monument, der med rette kunne kaldes for "Fortet ved verdens ende".¹

Efter den stærke vinternedbør, der plager den nordlige Middelhavskyst, gik en bonde ved navn sheikh Fayez Awad i midten af april 1947 fra den lille landsby Zawiyet Umm el-Rakham **[Fig. 1]** de omkring 2 km ud til sine marker. Der begyndte han at gøre jorden klar til de figentræer, han planlagde at plante på området. Efter et kort stykke tid fandt han imidlertid tre store kalkstensblokke, dekoreret med hieroglyfiske indskrifter. Fayez Awad forlod sin mark og gik de 25 km til Mersa Matruh og berettede om sit fund til den lokale guvernør, som kontaktede Antikvitets-tjenesten i Cairo.²

Senere samme år indfandt den britiske arkæolog og leder af det Græsk-Romerske Museum i Alexandria, Alan Rowe, sig i Zawiyet Umm el-Rakham og begyndte at udgrave på stedet. Rowe opdagede adskillige murstensmure og flere kalkstensfragmenter

med inskriptioner, der bl.a. omtalte en højtstående officer udstationeret ved fortet ved navn Nebra. Rowe udgav sine opdagelser forskellige steder,³ men den håndtegnede plan, han producerede efter sine udgravninger, har siden vist sig at være så forkert, at ingen endnu har haft held til at gennemskue, hvilket område af Zawiyet Umm el-Rakham Rowe udgravede.

I 1950'erne kom den estimerede ægyptolog Labib Habachi til Zawiyet Umm el-Rakham i forbindelse med en større undersøgelse af arkæologiske fortidslevn langs Ægyptens nordvestkyst. Habachi fandt bl.a. resterne af en stor indhegningsmur af soltørrede lersten, samt et kalkstenstempel i indelukket nordvestlige hjørne. Han stødte også på adskillige steler, der omtalte Ramesses II samt officerer, der gjorde tjeneste ved garnisonen i Zawiyet Umm el-Rakham.

Habachi udgav i 1980 en afgørende artikel om sine udgravninger langs Middelhavskysten og sine fund af forter fra det 19. dynasti både ved Tell Abqa'in, el-Alamein, el-Garbaniyat og naturligvis Zawiyet Umm el-Rakham.⁴ Hans konklusioner var, at forterne var bygget som forsvar mod invaderende havfolk, grupper af pirater og erobringslystne krigsherrer fra det sydlige Tyrkiet og Grækenland. Disse konklusioner er dog blevet forkastet af moderne

Fig. 1 Kort der viser Zawiyet Umm el-Rakham, ca. 300 km vest for Alexandria, langs den ægyptiske Middelhavskyst. Plan S. Snape.

forskere. I stedet har ægyptologerne i de senere år rettet blikket mod de lokale libyere for at finde en grund til fortærens oprettelse.

Libyerne: Den tredje front

Ægypterne i Nildalen var tydeligvis helt fra prædynastisk tid i kontakt med de libyske nomadestammer, der beboede den vestlige ørken og Ægyptens nordvestlige kystlinje,⁵ og i Gamle Rige tjente libyske nomader øjensynligt som lejesoldater i den ægyptiske hær, i hvert fald ifølge generalen og statsmanden Weni, som benyttede sig af libyske tropper under sine togter i Levanten.⁶ De libyske nomader langs Ægyptens vestlige grænser var gennem hele den faraoniske periode, fra Gamle Rige og fremefter, kendt som *tjehenu*-libyere og området, som de beboede, blev kaldt *tjemeh*-land.

I modsætning til nubierne i syd og de forskellige folkeslag og stammer i Levanten og Tyrkiet var Libyen dog altid den tredje og mindst vigtige front.

Libyerne tjente som traditionelle fjender i den ægyptiske stats officielle verdensbillede, men den selv samme stat følte indtil Nye Rige tilsyneladende ingen trang til at invadere og kontrollere den vestlige ørken, endsige at bygge fæstninger der. Denne afslappede holdning havde sandsynligvis sin årsag i de libyske nomaders generelle fattigdom – de holdt bare kvæg, geder og får. Samtidig udgjorde nomaderne ingen trussel mod den ægyptiske stat, og endelig var der ingen nævneværdige mineralforekomster i den vestlige ørken, som ægypterne ønskede at kontrollere udvindingen af.⁷

Alt dette ændrede sig i det 18. dynasti, hvor nye libyske stammer tilsyneladende etablerede kontakt med den ægyptiske stat. I hovedstaden Tell el-Amarna begyndte ægypterne nu at importere animalsk fedtstof fra en ny libysk stamme ved navn *meshwesh*, et folkeslag, som senere i det 19. og 20. dynasti allierede sig med Havfolket og udførte angreb mod Ægypten. Libyske lejesoldater ses også i

Fig. 2 Templet i fortets nordvestlige hjørne. I forgrunden ses gårdspladsen og, i billedets øverste venstre hjørne, templets allerhelligste rum. I baggrunden kan anes de tolv tempelmagasiner.

Fig. 3 Et af de tre små private kapeller syd for templet, der sandsynligvis blev brugt af officererne på fortet.

Tell el-Amarna som medlemmer af en kongelig livvagt.

Denne voksende kontakt kulminerede i en militær ekspedition under Sethos I langs Ægyptens nordvestlige kyst. Meningen var sandsynligvis ikke at erobre området eller vinde en militær sejr over en samlet libysk hær; snarere kan dette udfald tolkes som en pacificeringshandling, som skulle vise ægypternes magt og dominans over de lokale nomader i området. En indskrift fra Karnak-templet, der omhandler denne militære ekspedition, viser tydeligt, at de libyske nomader ikke satte sig synderligt til modværge mod den ægyptiske hær: “[...] de vidste ikke hvordan de skulle gribe deres buer. De kigger ud fra deres huler som sjakaler, rædselsslagne for Hans Majestæt.”⁸

Under den tidlige del af Ramesses II's regeringstid udnyttede han sin far Sethos' militære forarbejde og byggede den lange linje af fæstningsværker langs Deltaets vestlige grænser og Middelhavskysten, som

kulminerede i anlægget af Zawiyet Umm el-Rakham, sandsynligvis det sidste fort i denne linje.⁹

Liverpool i Zawiyet Umm el-Rakham

Efter Habachis udgravninger af fortet i 1950'erne lå området øde hen indtil 1994, hvor en ekspedition fra University of Liverpool ledet af Dr Steven Snape indfandt sig i området og påbegyndte udgravningerne omkring det tempel, Habachi tidligere havde fundet. De første udgravninger kortlagde også hele den brede fæstningsmur, som Habachi kun havde udgravet overfladisk, og fortet viste sig at være meget større end Habachi havde konkluderet, en kvadratisk indhegning på ca. 140 x 140 meter.

Templet

Templet i Zawiyet Umm el-Rakham befinder sig i fortets nordvestlige hjørne [Fig. 2], og templets bagvæg er bygget direkte op mod fortets indhegningsmur. Templet er bygget på en øst-vest akse og består

Fig. 4 Stele der viser fortets to standardbærere. Hver standardbærer havde kommando over 250 soldater.

af en ydre gårdsplads belagt med kalkstensfliser, to rektangulære kamre (“ydre og indre vestibule”) og tre små rum, et *naos* (“midtersanktuar”) og to rum på hver side, muligvis til opbevaring af remedier til brug under kultiske ritualer (“nordlige og sydlige sanktuar”). I templets gårdsplads fandt arkæologerne fra Liverpool desuden resterne af en kalkstens-piedestal til midlertidig opstilling af den helige båd.

Som følge af gentagne oversvømmelser af området omkring Zawiyet Umm el-Rakham og langvarige regnperioder er templet stærkt medtaget. Ingen inskriptioner er bevaret, men mange andre religiøse genstande fundet i fortet er dedikeret til den memfitiske gud Ptah og hans hustru Sakhmet. Det er sandsynligt, at garnisonen i Zawiyet Umm el-Rakham bestod af soldater fra Memfis, og at templet derfor var tilegnet den memfitiske triade bestående af Ptah, Sakhmet og Nefertum – samt naturligvis fortets bygherre, Ramesses II.¹⁰

Foran fortet fandt udgraverne også adskillige stencirkler og potteskår af libysk oprindelse. Disse bygningsrester blev konstrueret af libyske nomader kort efter, at fortet blev forladt af ægyptiske tropper.¹¹

Kapellerne

Syd for templet ligger tre små kapeller, der sandsynligvis blev benyttet af fortets officerer [Fig. 3]. I disse kapeller fandt arkæologerne rester af ofringer i form af potteskår fra små skåle, tallerkener og importerede vinbeholdere fra Canaan.¹²

Derudover fandtes rester af vægnicher til private, religiøse steler, og det var i dette område, at Labib Habachi fandt de fleste af de private steler i 1940'erne. Især en af disse steler indeholder vigtig information omkring garnisonens sammensætning, idet den viser fortets to standardbærere [Fig. 4]. En standardbærer var en ægyptisk officer, som havde kommando over et regiment på 250 soldater. At der

Fig. 5 Et af de tolv magasiner, der blev fundet nord for templet. De lave skille-vægge, som inddelte det rektangulære magasin i mindre opbevaringsrum, er glimrende bevaret.

Fig. 6 Græsk "stirrup-jar" fundet i Magasin 1. Krukken blev sandsynligvis importeret fra Grækenland eller Kreta til Zawiyet Umm el-Rakham af omrejsende handelsmænd.

var to standardbærere, der var stationeret på fortet i Zawiyet Umm el-Rakham, viser sandsynligvis, at fortets garnison bestod af mindst 500 mand.

Magasinerne

Nord for templet fandt arkæologerne fra Liverpool 12 lange, rektangulære rum, ca. 23 gange 7 meter [Fig. 5]. Hvert rum var endvidere opdelt af små skille-vægge.

Disse opbevaringsrum eller magasiner viste sig at være tomme, tydeligvis tømt, enten af den

ægyptiske garnison, da de forlod fortet, eller af de libyske nomader, der senere byggede midlertidige boliger foran fortets tempel.

I magasin 1 fandt udgraverne dog adskillige importerede krukker af græsk og levantinsk oprindelse [fig. 6]. Disse kar er sandsynligvis blevet bragt til fortet af handelsmænd, der benyttede fortet som en sikker havn til at bringe vand og proviant ombord på deres skibe, før de sejlede videre til de egyptiske havne i Qantir og Memfis.¹³

Fig. 7 To af de rum, der blev fundet i Area K. I billedets forgrund ses en morter og i midten et kalkstenskar, der sandsynligvis blev brugt til at ælte dej i.

Fig. 8 Et udvalgt af de krukker, der blev fundet i Area K, bl.a. skåle, pilgrimsflasker og ølkrukker.

"Area K"

Efter fem års arbejde i området omkring fortets tempel, kapeller og fæstningsværker flyttede arkæologerne i 1999 deres udgravninger til et område i Zawiyet Umm el-Rakhams sydøstlige hjørne [Fig. 7]. Der udgravede de seks huse, bygget af lokale kalkstensbrokker, holdt sammen af mørtel af mudder. I dette område, der fik navnet Area K, blev der også fundet diverse krukker [Fig. 8], tusindvis af potteskår, samt over 1200 artefakter, de fleste forbundet med forskellige lokale industrier, såsom vævning [Fig. 9],

brødbagning og brygning af øl. Seksten ovne i området samt flere dusin store saddekværne viser tydeligt at Area K udgjorde fortets provianteringsområde.¹⁴ Vest for dette område blev der også udgravet tre mellemstore, runde kornmagasiner, en opdagelse der endnu engang understregede Area K's rolle i fødevareproduktionen på fortet.

"Area S"

Area S, også kaldet Sydbygningen, er en gådefuld bygning, som ligger i midten af fortet. Bygningen

Fig. 9 En spindeskål, der blev brugt til at spinde hørfibre til tråd, fundet i Area K. Den vidner om produktion af linned i området.

består af tre rum, bygget af kalkstensbrokker og mørtel. I hvert af disse rum står en enorm monolit af kalksten, uden nogen inskriptioner eller anden dekoration, og da rummenes gulve blev udgravet, fandt arkæologerne hundredevis af små knuste talerkner og skåle, som typisk forbindes med ofringer af mad og lignende kultiske aktiviteter.

Bygningen minder ikke om nogen kendte ægyptiske templer, men slutter sig mere til de canaanæiske *massebah* kultsteder, der findes på Sinai og i den sydlige Levant. Grunden til, at et sådant kultsted skulle befinde sig i et ægyptisk fort i Libyen, er ikke klar, men muligvis har en del af den ægyptiske garnison bestået af canaanæiske lejetropper, som har bygget deres eget kultsted på fortet.¹⁵

Kommandantens bolig og kapel

I år 2000 blev der også samtidig med udgravningerne af Area K udgravet et mindre kapel syd for templet.¹⁶ Dette kapel, der tilhørte fortets kommandant Nebra, måler 10 x 5 meter og indeholdt et kalkstensnaos dedikeret til Ptah og hans hustru Sakhmet, og det viser Nebra, mens han tilbeder guddommene [Fig. 10]. Desuden blev der fundet en kalkstensstatue forestillende Nebra selv [Fig. 11]. Kommandanten er fremstillet i klæder, der er typiske for en højtstående embedsmand i det 19. dynasti: stift lændeklæde, skjorte, paryk og stav med gudinden Sakhmets hoved på toppen, hvilket sandsynligvis viser at Nebra bl.a. var standardbærer for Sakhmets divisionen af den ægyptiske hær. Statuen er ikke fremstillet af lokal kalksten, men af fin ægyptisk kalksten, smukt udskåret. På statuens rygpille er der indhugget en lang biografi, der beskriver både Nebras titler, samt hans liv og rolle på fortet.

Kommandant Nebra

Nebra er på mange måder en mystisk person. Udover at være kommandant over fortet ved Zawiyet Umm el-Rakham var han ifølge hans biografi også troppekommandør og "tilsynsførende for fremmede lande". Han havde med andre ord ansvaret for at opretholde ægyptisk tilstedeværelse i udlandet. Han er også beskrevet som "Hans Majestæts distriktsfoged".

Når man betænker disse vigtige titler, er det besynderligt, at han ikke er kendt fra andre tekstkilder

Fig. 10 Nebras private kapel. I forgrunden ses et kalkstensnaos dedikeret til Ptah og Sakhmet, og i baggrunden ses den øverste del af en statue af Nebra.

eller fra andre monumenter i Ægypten. Da hans inskription bærer præg af mulige forsøg på sabotage, har chefredgraveren i Zawiyet Umm el-Rakham, Dr Steven Snape, foreslået, at Nebra muligvis faldt i unåde hos Ramesses II på grund af magtbe-
gær eller korrupsion, og at han blev kaldt tilbage til hoffet for at stå til ansvar.¹⁷ Udover personlige detaljer om Nebra nævner hans biografi også adskil-
lige detaljer om fortet, bl.a. dets navn, “Usermaat-
ra Setepenra (Ramesses II)’s By”, og derudover beskri-
ves lokal produktion og opbevaring af både korn,
kød, vin samt linned. Betragtet i forbindelse med de
arkæologiske fund fra især Area K viser biografien
med al tydelighed, at Zawiyet Umm el-Rakham
ikke blot var en militærpost, men også en blom-
strende og produktiv garnisonsby midt i libysk ter-
ritorium, i *tjemeh*-land.

Hvad fremtiden bringer

Udgravningerne af Zawiyet Umm el-Rakham kan fejre 20-års jubilæum i 2014, og de har indtil videre resulteret i adskillige PhD-Projekter¹⁸ omhandlende både forskellige aspekter af handel og produktionsstrategier på fortet, samt garnisonens forhold og de lokale libyere. Der har været afbrydelser i projektet primært på grund af de seneste tiders uro i Ægypten, men fra 2014 og fremad er videre studieekspeditioner og udgravninger af nye områder planlagt, så at garnisonens liv og betydningen af fortet ved verdens ende kan blive klarlagt.

Alle fotos i denne artikel er taget af Steven Snape.

Fig. 11 Statue af Nebra. Hans biografi er indskrevet på statuens rygpille.

Litteratur

Labib Habachi, 'The military posts of Ramesses II on the coastal road and the Western part of the Delta' i *BIFAO* 80, 1980, s. 13-30.

Steven Snape, 'Neb-Re and the heart of darkness: the latest discoveries from Zawiyet Umm el-Rakham (Egypt)' i *Antiquity* 75, 2001, s. 19-20.

Susanna Thomas, 'Imports at Zawiyet Umm al-Rakham' i Zahi Hawass (red.), *Egyptology at the Dawn of the Twenty-first Century*, I, Cairo 2000, s. 522-29.

Generelt om libyerne se også Kim Ryholt, 'Libyerne i oldtidens Ægypten. Fra undertrykte naboer til faraoner', *Papyrus* 28/2, 2008, s. 4-13.

NOTER

- 1 Forfatteren ønsker at takke Dr Steven Snape (University of Liverpool) for tilladelse til at udgive denne artikel, samt The Arts and Humanities Research Council, UK for deres finansielle støtte til undertegnede PhD-projekt omhandlende fødevareproduktion på fortet ved Zawiyet Umm el-Rakham.
- 2 For en mere detaljeret beskrivelse af opdagelsen af fortet ved Zawiyet Umm el-Rakham se Steven Snape og Penelope Wilson, *Zawiyet Umm el-Rakham I: The Temple and Chapels*, Bolton 2007.
- 3 Se bl.a. Alan Rowe, 'A Contribution to the Archaeology of the Western Desert 1', *Bulletin of the John Rylands Library* 36, 1953, s. 128-145.
- 4 Labib Habachi, 'The Military Posts of Ramesses II on the Coastal Road and the Western Part of the Delta', *BIFAO* 80, 1980, s. 13-30.
- 5 Dette kan bl.a. ses på den "libyske palet", som blev fundet ved Hierakonpolis af Quibell i 1898.
- 6 Miriam Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature I: The Old and Middle Kingdoms*, Berkeley, Los Angeles og London 1975, s. 19.
- 7 Steven Snape, 'The Emergence of Libya on the Horizon of Egypt' i David B. O'Connor og Stephen Quirke, (red.), *Mysterious Lands*, London 2003, s. 93-106.
- 8 Se bl.a. udgivelserne af disse relieffer i The Epigraphic Survey. *The Battle Reliefs of King Sety I*. Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 1986, pl. 27.
- 9 Steven Snape, 'Walls, Wells and Wandering Merchants: Egyptian Control of Marmarica in the Late Bronze Age' i Chris J. Eyre (red.) *Proceedings of the Seventh International Congress of Egyptologists*, Leuven 1998, s. 1081-84.
- 10 For en komplet beskrivelse af hele tempelkomplekset se Snape og Wilson, *op. cit.*.
- 11 Fiona Simpson, 'Evidence for Late Bronze Age Libyan Culture at the New Kingdom Egyptian Fortress of Zawiyet Umm el-Rakham' i *Current Research in Egyptology*, BAR International Series, London 2000, s. 97-102.
- 12 Snape og Wilson, *op. cit.*, s. 33-36.
- 13 Susanna Thomas, 'Imports at Zawiyet Umm al-Rakham' i Zahi Hawass (red.), *Egyptology at the Dawn of the Twenty-first century I*, Cairo 2000, s. 522-29.
- 14 Steven Snape, 'Vor der Kaserne: External Supply and Self-Sufficiency at Zawiyet Umm el-Rakham' i Manfred Bietak, Ernst Czerny and Irene Forstner-Müller (red.), *Cities and Urbanism in Ancient Egypt: Papers from a workshop in November 2006 at the Austrian Academy of Sciences*, Wien 2010, s. 271-88.
- 15 Steven Snape, 'The excavations of the Liverpool University mission to Zawiyet Umm el-Rakham 1994-2001', *ASAE* 78, 2004, s. 149-60, 150-151.
- 16 Snape, *op. cit.* 2004, s. 149-60, 151.
- 17 Steven Snape, 'Neb-Re and the heart of darkness: the latest discoveries from Zawiyet Umm el-Rakham (Egypt)', *Antiquity* 75, 2001, s. 19-20.
- 18 Se bl.a. Susanna Thomas, *Aspects of technology and trade in Egypt and the Eastern Mediterranean during the Late Bronze Age*, PhD-afhandling, University of Liverpool 2000; Daniel D. U. Hounsell, *The occupation of Marmarica in the Late Bronze Age: An archaeological and ethnographical study*, PhD-afhandling University of Liverpool 2002; Fiona Simpson, *Evidence for a Late Bronze Age Libyan presence in the Egyptian fortress at Zawiyet Umm el-Rakham*, PhD-afhandling University of Liverpool 2002.

Rune Olsen

MENTUMOSE

manden og *medjay*-lederen

Mentumose levede i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. dynasti (omkring 1200 f.Kr.). Han var i omkring 50 år leder af de *medjay*'er, der fungerede i gravarbejderbyen Deir el-Medina. Ingen afbildninger af Mentumose har overlevet, men hans livsforløb er veldokumenteret; han er faktisk den *medjay*-leder, der forekommer flest gange i de mange tekster, der blev nedskrevet i arbejderbyen. Her vil jeg forsøge at tegne et portræt af embedsmanden og personen Mentumose.¹

Medjay'ernes historie

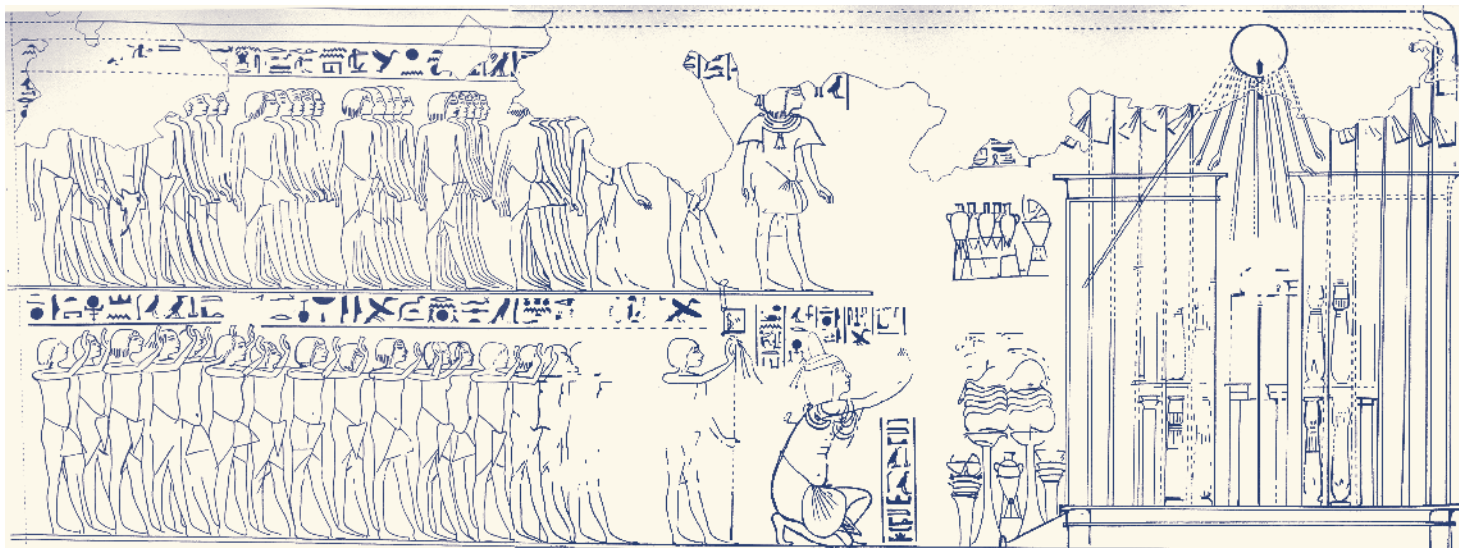
Selve titlen "medjay-leder" (oftest oversat med "politichef", se nedenfor) optræder i forskellige kilder og sammenhæng, men alle er de fra det Ny Rige (ca. 1550-1069 f.Kr.), fra Tuthmosis III til Ramesses XI. Tilbage i det Gamle Rige var *medja* den ægyptiske betegnelse for et landområde i Nubien syd/sydpøst for den 1. katarakt og også for en nomadestamme, som levede i dette område. I tiden mellem det Gamle Rige til slutningen af det Mellemste Rige begyndte nomadestammen at bruge betegnelsen *medjay* om sig selv,² og i Anden Mellemtid optrådte de som lejesoldater og ørkenpatruljer. Deres evner som bueskytter blev lovprist og benyttet af de thebanske konger Kamose og Ahmose i krigen mod de fremmede Hyksos-konger ved tærsklen til det 18. dynasti. Efter sin brors død vandt Ahmose som bekendt kampen mod Hyksos og genoprettede ægyptisk herredømme i De To Lande. Som belønning for deres indsats modtog *medjay*-soldaterne angiveligt hvervet som beskyttere af de royale grave i Kongernes Dal, men hvordan dette praktisk set kom i stand vides ikke.

Vi kender mange af *medjay*-lederne ved navn (32 individer), men det er påfaldende, at udover én enkelt undtagelse optræder alle fra det 18. dynasti udelukkende i grave eller på gravkegler og steler, hvorimod deres kolleger i det 19. og 20. dynasti kun markerer sig i indskrifter på ostraka eller papyri. Med undtagelse af to er alle *medjay*-lederne dog knyttet til Theben.

Grundlæggelsen af Kongernes Dal og den dertil hørende arbejderlandsby, Deir el-Medina, tilskrives normalt den anden konge af det 18. dynasti, Amenhotep I, eller hans efterfølger Tuthmosis I. Trods dette finder vi ikke titlen *medjay*-leder før i den sidste halvdel af Tuthmosis III's regeringstid (ca. 1479-1425 f.Kr.). En gravkegle, som sandsynligvis kom fra grav TT 200, men blev fundet i anden sammenhæng, bærer navnet Dedu og hans titler.³ Udover at være *medjay*-leder var Dedu også standartbærer for kongens kompagni, kaptajn for kongens skib "Meryamon" og tilsynsførende for det vestlige Theben. Desværre står der ikke andet på keglen end Dedus navn og titler, og der er således ingen yderligere informationer om, hvad hvervet gik ud på. Det eneste skriftlige dokument fra det 18. dynasti er et brev fra Dedu sendt til en *medjay* Nebseni (Papyrus Leiden F 1996/1.1), men heller ikke dette afslører noget om jobbet.

Mellem Dedu og den næste *medjay*-leder, Nebamon, er der et kronologisk hul på omkring 25-30 år, idet sidstnævnte varetog embedet under Tuthmosis IV og Amenhotep III. Nebamon er kendt fra sin grav, TT 90 [Fig. 1], hvor han bl.a. fremviser sine mange militære titler, eksempelvis "standartbærer for (skibet) Meryamon", "kaptajn for bueskytterne", "kongelig adjutant" og "veteransoldat". På resterne af en ca. 60 cm høj statue af Nebamon, som blev fundet i graven, bærer gravejeren ordenen den "Gyldne Flue", som blev uddelt til faraos ekstraordinært tapre soldater. På væggen af sit gravkæpel beskriver og afbilder Nebamon sin udnævnelse til *medjay*-leder. En kongelig skriver ved navn Iuny overbringer en befaling fra kongen om at "indsætte

Fig. 1 Nebamon fra 18. dynasti indsættes i sit embede som *medjay*-leder. Bagved ses to *medjay*'er, der har kastet sig på jorden i ærefrygt. Fra Davies, *Two Officials*, pl. 26 + 27.

Nebamon som medjay-leder i det vestlige Theben, indtil han når en ærværdig alder”.⁴ Det er vigtigt at notere her, at Nebamon er afbildet som ægypter og ikke nubier, hvilket peger i retningen af, at det at være medjay og medjay-leder ikke længere var forbeholdt de oprindelige nubiere. Det er således gået fra at være en etnisk/kulturel betegnelse til en jobtitel.

Efter Nebamon er der igen et hul i kilderne. Det er først under Akhenaten, at vi finder den næste medjay-leder. Blandt gravene i den sydlige del af Amarna ligger Mahus grav (nr. 9). I sit gravkapel har Mahu fået afbildet sin hverdag som “medjay-leder i Akhetaten”.⁵ Han ses bl.a. køre stridsvogn gennem byen, ligesom kongen gør det på utallige relieffer. Efter at han angiveligt har modtaget gyldne

halskæder som belønning for sit arbejde, knæler Mahu foran templet med en lovprisning til kongen, fulgt af en standartbærer og 16 af sine underordnede, der var almindelige medjay’er. Ovenover står de igen, dog med flere almindelige medjay’er, og hylder kongen ved at synge: “Så længe Aten stiger op vil han leve evigt!” [Fig. 2]. Det mest interessante billede er dog overdragelsen af nogle tilfangetagne folk (beduiner?) til vesiren og dennes embedsmænd [Fig. 3]. Fangerne er beskrevet som dem, der “vil slutte sig til dem (dvs. ligesindede) fra de fremmede lande”, og videregives derfor til afhøring under vesiren. De fleste af gravens indskrifter er dog ret fragmentariske, og den bevarede del af indskrifterne består hovedsageligt af Mahus navn og medjay-ledertitel. Vi må derfor hente detaljerne om hans

Fig. 3 Mahu har fanget fremmede og bringer dem til vesiren. Til venstre er han på vej i sit køretøj. Fra Davies, *Rock Tombs IV*, pl. XXVI.

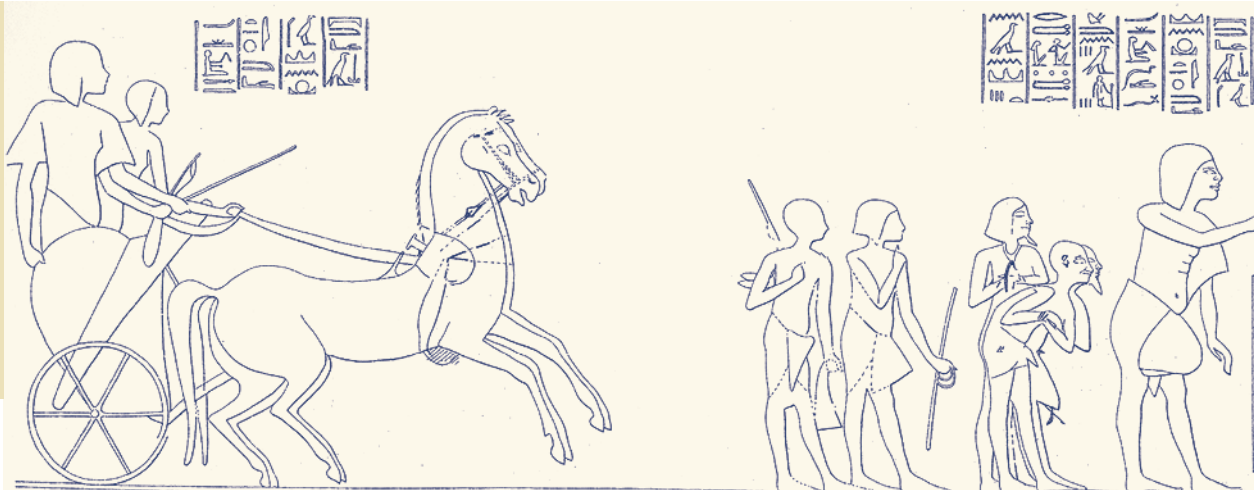

Fig. 2 Mahu og hans 15 medjay'er foran templet i el-Amarna. Fra Davies, *Rock Tombs* IV, pl. XVIII + XIX.

arbejdsopgaver i det, som billederne fortæller. De kan samtidig tjene som illustrationer til Mentumoses arbejdsfelt. Både Nebamon og Mahu er afbildet med hver deres karakteristiske standart, der har Maat-fjeren tilfælles. Det er ikke klart hvad ikonografien på Mahus standart skal forestille, men Nebamons er tydeligvis en gazelle. Denne standart er også at finde i Dedus grav⁶ og var muligvis symbolet for medjay'erne i Theben. Den har således også været genkendelig for Mentumose [Fig. 4].

Fra Mahu og frem til Sethos II's regeringsår 6, hvor vi første gang hører om Mentumose, har vi kendskab til ti andre medjay-ledere. De optræder i diverse administrative tekster af samme type som dem, der nævner Mentumose.

Mentumose

Mentumose er som tidligere nævnt medjay-leder i godt og vel 50 år og optræder i ikke færre end 33 dokumenter, som er skrevet på både papyri og ostraka. Disse optegnelser giver et væld af informationer omkring Mentumoses dagligdag som medjay-leder i Deir el-Medina, men siger kun lidt om manden bag titlen. Alligevel tegner teksterne samlet set et billede af en person, der pga. sit arbejde knyttede stærke bånd, både professionelle og personlige, til byens indbyggere, og når man læser mellem linjerne, træder Mentumose virkelig i karakter.

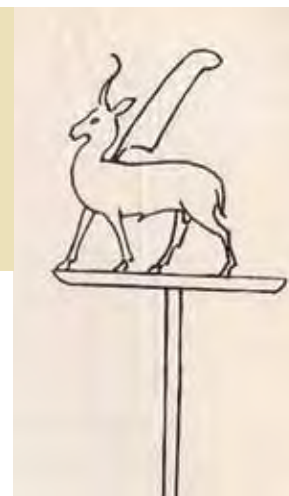
Da Mentumoses karriere strakte sig over så lang en periode, kan det udelukkes, at han først skulle have fået jobbet i slutningen af sit liv, som f.eks. det var tilfældet med Nebamon. Hvis vi i stedet antager, at han har været et sted mellem 18-30 år første gang han nævnes i kilderne (Ostrakon Nash 1), må han være blevet født i slutningen af Ramesses II's regeringstid (fra regeringsår 50-62 eller ca. 1230-1218 f.Kr.). Dette betyder også, at han har været 68-80 år sidste gang, han nævnes i en tekst, som sandsynligvis omhandler Mentumoses egen død (O. DeM 308). Han kan have fungeret som almindelig medjay, inden han blev forfremmet, muligvis ved en royal befaling på samme måde som Nebamon, men han kan også have været ud af en indflydelsesrig familie med de "rigtige" forbindelser.

En medjay-leders opgaver

Uanset dette ligger Mentumoses arbejdsopgaver, som de kommer til udtryk gennem teksterne, mere til de administrative frem for politimæssige sager. Faktisk er det kun én ud af de 33 tekster, der relaterer sig til noget, vi vil genkende som hørende til

Fig. 4 En medjay-leders standart. Fra Faulkner, *Journal of Egyptian Archaeology* 27, 1941, pl. VI.

politiets be-
føjelser, nem-
lig en undersø-
gelse af en grav, der
er blevet plyndret (O. Fi-
renze 2621). Men selv her er Mentu-
mose kun del af en større komité, og han har ikke
ansvaret for undersøgelsen. På samme måde optræ-
der han flere gange i det afhørende/dømmende or-
gan i den lokale domstol, *Qenbet*, hvor indbyggerne
i Deir el-Medina kan anklage hinanden og udefor-
stående for lovovertrædelser. Der er således meget
lidt egentligt politiarbejde beskrevet i dokumen-
terne. Dette gør sig gældende for både Mentumose
og de andre medjay-ledere, hvilket er grunden til at
de ikke bør betegnes som “politichefer”. Ellers
burde skriverne og formændene for arbejderne, som
optræder i samme tekster, også betegnes som “poli-
tiskrivere” og “politiformænd”.⁷

Udover disse officielle komité-opgaver deltog
medjay-lederne også i udleveringen af kornrationer
til arbejderne i Deir el-Medina, dvs. deres løn som
statsansatte. Korn var den mest brugte valuta til
lønudbetalinger. Hvis arbejderne ville have andre
goder, måtte de handle sig til det. Her fik de igen
hjælp af medjay-lederne, der fungerede som mel-
lemmænd for landsbyen og verden udenfor. Med-
jay-lederne fik naturligvis deres del af disse handels-
transaktioner. Især Mentumose må have forstået,
hvordan han bedst muligt kunne skumme fløden. I
nogle tilfælde lidt for godt, idet han flere gange selv
blev hevet foran *Qenbet*’en og anklaget for bedra-
geri. Især var arbejderen Menna vedholdende ud-
over det sædvanlige. Over en periode på 29 år for-
søgte han at få Mentumose dømt flere gange, endda
for den samme sag! Tre dokumenter beskriver sa-

gen, der strækker sig
fra Ramesses III’s 7.
regeringsår til år 4
under Ramesses IV (O. Tu-
rin 9611/57381, Chicago Ori-
ental Institute 12073 [Fig. 5] og Deir el-Medina 261).

I Ramesses III’s 18. regeringsår (O. Turin 9611/
57381)⁸ hævder Menna foran en række vidner, at
det nu er 11 år siden, at Mentumose modtog Men-
nas ting. Til det svarer Mentumose, efter at have
svoret en ed for Amon, at han faktisk var begyndt
at betale Menna, men fordi sidstnævnte selv tilbage-
holdt, hvad han skyldte Mentumose (sandsynligvis
fra en anden handel, der ikke bliver beskrevet nær-
mere), så kan/vil medjay-lederen ikke efterkomme
Mennas ønske. Mentumose forsøgte således at
vende anklagen mod Menna, men selvom denne
taktik muligvis lykkedes på kort sigt, var sagen be-
stemt ikke afsluttet.

I Ramesses IV’s 4. regeringsår (O. Chicago Oriental
Institute 12073)⁹ forklarer Menna, at Mentumose
tilbage i år 17 under Ramesses III havde lovet at
betale, hvad han skyldte for en krukke fedt. Dette
var ifølge Menna kun blevet lovet, fordi Mentu-
mose tre gange forinden var blevet anklaget foran
Qenbet’en, men lige meget hjalp det, idet Menna
heller ikke efterfølgende modtog nogen betaling.
Ostrakon Deir el-Medina 261 er en liste over Men-
nas ting, bl.a. linned og kobber, men teksten er des-
værre ret fragmentarisk, og kun begyndelsen er
uden huller. Her fremgår det, at ejendelene er “i
hånden på Mentumose”, dvs. at han formodentlig
har dem opbevaret et sted. Dette sted kan muligvis
have været en af kontrolposterne, kaldt “Nekropo-
lens Forseglede (Sted)” (*htm n p³ hr*), som bevogtede

Fig. 5

O. OIM
12073
recto. Fra
Černý og
Gardiner,
*Hieratic
Ostraca*
vol. I, pl.
LXXVII.

O. Turin 9611/57381

År 18, 4. måned af *peret*, dag [...]. På denne dag indberettede arbejdsmanden Menna medjay-lederen Mentumose, sigende: "Han tog mine ting for 11 år siden" til skriveren Amonnakht, skriveren Ahkpet, de to chefarbejdere, de to skrivere og hele arbejdsholdet. Ed ved herren, liv, trivsel, sundhed, som han (Mentumose) udtalte: Så sandt som Amon varer ved og så sandt som herren, liv, trivsel, sundhed, varer ved, betalte (jeg) Menna indtil 3. måned af *shemu*.

Men se! han tilbagebetalte ikke nogen ting til mig indtil denne dag. Liste over værdien af det jeg gav til ham:

1 stykke *jdg*-klæde, værdi 10 deben.
1 lagen, værdi 10 deben.
2 skjorter, værdi 10 deben.
20 [...], værdi 5 deben.
1 (???), værdi 2 deben.
1 papyrusrulle, værdi 12 deben, rest 10.
Hvad jeg gav ham var 57 (rettet til 59) deben.
[...] 35½ deben, total 90½.
Rest 17½ (rettet til 18) deben.

[...] *Qenbet*'en tildelte mig det som foder, fordi hans tyr havde spist det jeg gav (den), men han vil ikke give det til mig. Liste over det:

1 *oipe* emmer.
2 æselladninger halm.
6 krukker *hmy*-korn.

O. OIM 12073

År 17, 1. måned af *shemu* under majestæten, Kongen over Øvre- og Nedreægypten, herren over de to lande, Usermaatra Meriamon, liv, trivsel, sundhed, søn af Ra, Ramesses (III) Hekaon. På denne dag for udlevering, som arbejderen Menna foretog, af en krukke friskt fedt befalet til medjay-lederen Mentumose, som sagde: "Jeg vil bringe det til dig i byg og i byg (?) fra hånden af denne min broder, så man efterfølgende kan løse mine lænker (dvs. blive gældfri). Må Ra give dig sundhed." Sådan sagde han til mig, selvom jeg havde rapporteret det tre gange i *Qenbet* foran nekropolskriveren Amonnakht, men han (Mentumose) har ikke givet mig nogen ting indtil i dag. Se! jeg anklagede ham igen foran den (*Qenbet*) i år 3, 2. måned af *shemu*, dag 5 under majestæten, kongen over Øvre- og Nedreægypten, herren over de to lande, Hekamaatra Setepenamon, liv, trivsel, sundhed, søn af Ra, herren over diademerne, Ramesses (IV) Meriamon, liv, trivsel, sundhed, altså 18 år sammenlagt. Han svor en ed ved herren, liv, trivsel, sundhed, sigende: "Hvis jeg ikke tilbagebetaler ham hans krukke inden år 3, 3. måned af *shemu*, sidste dag, er jeg forpligtet til 100 slag, og det skal fordobles mod mig." Sådan sagde han foran de tre chefer for det indre, agenterne for det udvendige og hele arbejdsholdet.

År 4, 2. måned af *peret*, dag 14. Medjay-lederen Mentumose bragte 1 ung tyr til Menna, værdi 30 deben. Det som han har fået fra Rutas ejendom: Kisten (til) 35 deben. Det som han blev givet af Menna: 40 *hnw*-krukker friskt fedt, værdi 30 deben. I alt 65 (deben). Mennas tilgodehavende: 65 deben, som skal gives af medjay-lederen Mentumose gennem nekropolskriveren Amonnakht, stedfortræderen Amonkha, vogteren Khay, [...] Penpamer og maleren Horisheru.

Medjay-lederen svor en ed ved herren, liv, trivsel, sundhed, sigende: "Det er de 65 kobberdeben jeg ønsker skal være i Menna's hånd".

Fig. 6 Vejen mellem Ramesseum og Deir el-Medina. Foto Rune Olsen.

arbejderlandsbyen mod uvedkommende. Hvor præcist dette sted lå, er stadig ikke blevet fastslået med sikkerhed, men det var sandsynligvis på vejen fra Deir el-Medina til Ramesseum [Fig. 6], da dette var den primære rute til og fra landsbyen.¹⁰ “Nekropolens Forseglede” var et logisk og naturligt sted for arbejderne og medjay-lederne at kommunikere, da det netop var ved en sådan kontrolpost at en medjay-leder kunne aflevere beskeder fra omverdenen til landsbyen. Det skete også, at medjay-lederne hentede bestemte personer fra arbejdsholdet hertil, såfremt udefra kommende ønskede at tale med dem. Det drejer sig således om et område mellem Deir el-Medina og Nildalen, som medjay-lederne havde fuld kontrol over, og hvor de kunne handle og forhandle på deres egne præmisser.

Man kan undre sig over, at Menna ikke blot valgte en anden medjay-leder til at forestå sine indkøb, eller en af skrivelserne i nekropolen, som også var at finde ved den omtalte kontrolpost. Det er nærliggende at forestille sig, at han og Mentumose havde en eller anden form for bånd, der knyttede dem tættere sammen end blot det handelsrelaterede.

Mentumose som solidarisk chef

Et andet dokument giver også anledning til at tro, at der må have været mere mellem beboerne i arbej-

derlandsbyen generelt og Mentumose end blot professionelle relationer. Papyrus Turin Museo Egizio Cat. 1880, bedre kendt som Strejkepapyrussen, beskriver situationen i Ramesses III's 29. regeringsår, hvor arbejderne ikke modtog deres lønninger.¹¹ De gik derfor i strejke over en længere periode. To af de beskrevne dage er interessante i forhold til Mentumose. På dag 12 af den 2. måned af *peret* går arbejderne ned til bagindgangen af Ramesseum [Fig. 7] for at beklage sig højtlydt over, at de snart ville sulte og tørste. Her sympatiserer Mentumose med arbejderne og deres situation, og han tilbyder at hente Thebens borgmester, men hvad han præcis vil få sidstnævnte til at gøre, er desværre gået tabt. Sandsynligvis ville medjay-lederen blot bringe ham til arbejderne, så at de kunne forklare deres situation for ham i hans egenskab af områdets øverste embedsmand. Måske var det blot for at få dem til at tie stille eller for selv at slippe væk fra deres beklagelser.

Mentumoses handlinger den følgende dag, 13. dag af *peret*, er dog mere farvet af revolution, idet han ved “Nekropolens Forseglede” opfordrer arbejderne til at nedlægge arbejdet. Han siger direkte til dem: “Gå op og saml jeres sager sammen, lås jeres døre, medbring jeres koner og børn, og jeg vil gå foran jer til Menmaatras tempel (Sethos I's døde-

Fig. 7

Ramesseum. Den indgang arbejderne gik til ses nederst i billedet, til højre for de fire hvælvede opbevaringsrum. Foto Rune Olsen.

tempel), og jeg vil lade jer sidde (der) til i morgen”. Denne opfordring må betegnes som udtryk for mere end almindelig sympati for arbejderne. Mentumose vælger side i konflikten og overtræder formentlig, hvad administrationen kunne acceptere. Vi hører nemlig ikke om andre initiativer fra medjay-lederen, og den eneste anden gang han optræder i forbindelse med strejken er som uddeler af øl (O. Varille 39), dvs. på vegne af administrationen, som igen har fået styr på ham. Spørgsmålet er, hvad det var, der gjorde, at Mentumose fandt det nødvendigt at hjælpe arbejderne.

En mulig ledetråd findes i Ostraka Cairo 25588 og 25597. I begge tekster optræder personen Hori, som benævnes som “søn af Mentumose”. Dog nævnes titlen medjay-leder ikke for denne Mentumose, men dateringen og omstændighederne i de to dokumenter gør, at der ikke kan være tvivl om, at det er den samme person. Hori var sandsynligvis arbejder i Deir el-Medina, så hvordan går det til, at hans far er medjay-leder og i princippet ikke del af arbejderlandsbyen? Desværre findes ingen beviser, hverken skriftlige eller arkæologiske, men jeg forestiller mig,

at Mentumose har været så vellidt og indflydelsesrig, at han har kunnet gifte sig med en af arbejderens døtre. De har sidenhen fået sønnen Hori, der pga. sin mor har kunnet indtræde i det lukkede samfund. Hvis denne familiære forbindelse er korrekt forstået, ville den kunne forklare Mentumoses handlinger i Strejkepapyrusen, og hvorfor folk som Menna bliver ved med at benytte ham som mellemmand.

Så hvem er denne Hori mere præcist? Hori er et meget almindeligt navn i og omkring arbejderlandsbyen, og denne Hori kan være nævnt andre steder uden at være betegnet som “søn af Mentumose”. Han kan evt. også være den almindelige medjay, som nævnes i Papyrus BM 10068 fra Ramesses XI's tid. Hvis dette er tilfældet, så er det hus, han nævnes i forbindelse med, sandsynligvis gået i arv til ham fra Mentumose. Vi ved også nogenlunde, hvor dette hus har ligget, nemlig i området mellem Ramesseum og Sethos I's dødetempel.¹² Dette er naturligvis et ret stort område, men det er ikke umuligt, at huset lå ret tæt på Ramesseum. Det vil have givet Hori og ikke mindst Mentumose hurtig adgang til

“Nekropolens Forseglede” og Deir el-Medina. Alt dette er naturligvis kun spekulationer, idet “Hori søn af Mentumose” kun nævnes i Ostraka Cairo 25588 og 25597 og ingen andre steder. Skal man gå skridtet videre, eller rettere den modsatte vej tilbage i tiden, eksisterede der også en medjay-leder ved navn Hori. Han nævnes i Ostrakon Cairo 25504, som er fra Merenptahs 8. regeringsår. Måske var han far til Mentumose, og måske videregav Mentumose sin faders navn til sin søn.

Mentumose som kongelig budbringer

Ramesses III dør i sit 32. regeringsår, og opgaven at videregive nyheden til arbejderne i Deir el-Medina tilfalder ingen anden end Mentumose. Papyrus Turin kat. 1949/1946 registrerer begivenheden:

3. måned af *shemu*, dag 16 på dette sted. Dagen hvor medjay-lederen Mentumose kom for at fortælle folkene i nekropolen, at Falken, Maje-stæten kong Usermaatra Meriamon, søn af Ra, Ramesses (III) Hekaon, liv, trivsel, sundhed, er fløjet til himlen, og at kong Usermaatra Setepenamon, søn af Ra, Ramesses (IV) Meriamon, liv, trivsel, sundhed, herskeren, har sat sig på Ras trone (i) hans sted. Og nekropolens arbejdere tilbragte dagen i glæde til (solen) gik ned.

Man kan undre sig over, hvorfor arbejderne er “i glæde”. Brød de sig ikke om den tidligere farao, der tilsyneladende havde forsømt dem groft, hvilket førte til strejken i det 29. regeringsår, og kunne de nu se frem til mere stabile forhold? Måske, men en enklere løsning er sandsynligvis, at de simpelthen fejrede den nye farao og udsigten til igen at have en berettigelse og en ny kongelig grav at tage fat på.

Som nævnt tidligere omhandler Ostrakon Deir el-Medina 308 med al sandsynlighed Mentumoses død og gengiver muligvis hans sidste ord. Teksten på kalkstensskærven lyder: “2. måned af *peret*, dag 13. (På denne) dag [...] medjay-(lederen) Mentumose [...] døde, idet han sagde: ‘Dræb [...]’”. Én tolkning af den sidste del af teksten går på, at Mentumose skulle være død, mens han bekæmpede fjendtlige libyere, som var trængt ind i Nildalen, og at med-

jay-lederens sidste ord skulle være “Dræb fjenden”.¹³ En sådan “heltedød” kan naturligvis ikke udelukkes, men tager man længden af Mentumoses karriere i betragtning, ville han være et sted mellem 68 og 80 år gammel og næppe i sin bedste form. Teksten er desværre for fragmentarisk til at en endelig konklusion kan drages, men Mentumose nævnes under alle omstændigheder ikke i andre dokumenter sidenhen.

Mentumose har uden tvivl levet et unikt liv. Vi får gennem dokumenterne, der alle afspejler forskellige aspekter af hans karriere som medjay-leder, et billede af en mand, som var respekteret og vellidt af beboerne i Deir el-Medina. Han gik til tider lidt for langt i sine handlinger, både overfor arbejderne i handelssituationer og overfor administrationen i forbindelse med arbejderstrejken, men aldrig så langt, at han blev fjernet fra sit embede. Alene antallet af dokumenter han nævnes i tegner et billede af en ganske særlig mand. Han optræder nemlig i godt og vel en tredjedel af alle kendte dokumenter omhandlende medjay-ledere, hvilket gør ham til medjay-lederen over dem alle. Mængden af dokumenter gør også, at han til forskel fra de andre medjay-ledere står i et langt skarpere lys, og det er derfor lettere at forestille sig, hvordan han var som privatperson. Det skal dog understreges, at alt det, vi tror at vide om manden, sagtens kan ændre sig ved fremtidige fund af ostraka, papyri eller muligvis en grav eller dertil hørende monument.

NOTER

- 1 Mentumose omtales i adskillige populære bøger om Deir el-Medina, bl.a. John Romer, *Oldtidsliv*, København 1992, s. 114-115. 133-135 og 142 samt Morris Biebrier, *The Tomb-Builders of the Pharaohs*, London 1982, s. 103-104.
- 2 Kate Liszka, ‘“We have come from the well of Ibhet”: Ethnogenesis of the Medjay’, *Journal of Egyptian History* 4, 2011, s. 149-171.
- 3 I graven kaldes ejeren Dedi, men hans arbejdsområde er beslægtet, da han også er “tilsynsførende for områderne i det vestlige Theben” og endvidere “chef for faraos regiment”, afbildet bærende den “Gyldne Flue” og med et kompagni soldater. Der findes hele tre forskellige typer gravkegler for Dedu, se Gary Dibley og Bron Lipkin, *A Compendium of Egyptian Funerary Cones*, London 2009, s. 5. En gravkegle er et tydeligt bevis på, at ejeren har haft en grav: Lise Manniche, *Lost Tombs. A Study of Certain 18th Dynasty Monuments in the Theban Necropolis*, London/New York 1988, s. 3-9.
- 4 Norman Garis Davies, *The Tombs of Two Officials of Thutmosis the Fourth*, London 1923, s. 22, pls. XXVI+XXVIII.
- 5 Norman de G. Davies, *The Rock Tombs of El-Amarna IV*, London 1906, s. 12-18, pl. XV-XXIX.
- 6 Kurt Sethe, *Urkunden IV*, Leipzig 1909, s. 996.
- 7 Rune Olsen, ‘The Medjay-Leaders of the New Kingdom’, *CRE 2012, Proceedings of the Thirteenth Annual Symposium*, Oxford 2013, s. 145-156.
- 8 Schafik Allam, *Hieratische Ostraka und Papyri. I. Transkriptionen aus dem Nachlass von J. Černý*, Tübingen 1973, s. 68-71.
- 9 Jaroslav Černý og Alan H. Gardiner, *Hieratic Ostraca I*, Oxford 1957, pl. LXXVII, jf. Biebrier, *op. cit.*, s. 103.
- 10 Andrea G. McDowell, *Jurisdiction in the Workmen’s Community*, Leiden 1990, s. 93-94, og A. J. Koh, ‘Locating the *hṯm n p³ hr* of the Workmen’s Village at Deir el-Medina’, *JARCE* 42, 2005, s. 95-101.
- 11 Alan H. Gardiner, *Ramesside Administrative Documents*, London 1948, s. 45-58.
- 12 Thomas E. Peet, *The Great Tomb Robberies of the Twentieth Egyptian Dynasty I-II*, Oxford 1930, s. 82-87.
- 13 Wolfgang Helck, *Die datierten und datierbaren Ostraka, Papyri und Graffiti von Deir el-Medina*, Wiesbaden 2002, s. 421.

Et godt år for Kim Ryholt

**Lise
Manniche**

Fig. 1 P. Adler 21 = P. Carlsberg 868; 39,5 x 15,5 cm. Ægteskabskontrakt, optegnet 1. august 92 f.Kr. Horos lader sin datter Senmenches gifte sig med sin nevø Panebchounis, altså et fætter-kusine ægteskab. Dette var en måde at sikre familiens besiddelser. Dokumentet indeholder en udførlig liste over de ejendele Senmenches bringer ind i ægteskabet; de beløber sig til en værdi på 1965 sølvstykker.

Dansk ægyptologi har fået en ny professor. Nu er det Kim Ryholt (f. 1970), der bestrider det ærefulde hverv, og det er på alle fronter godt nyt. Hans forgænger i embedet var Jürgen Osing (1979-1982), der efterfulgte John R. Harris (1970-1977), ofte omtalt mentor for flere af dem, der har tegnet DÆS, bl.a. Paul John Frandsen, Lise Manniche og DÆS' stifter Torben Holm-Rasmussen. Et enkelt år (1967-1968) satte den israelske professor Hans Jacob Polotsky sit præg på instituttets aktiviteter. Inden da havde der været et tomrum siden C. E. Sander Hansen afgik ved døden tilbage i 1963.¹

Kim Ryholt var i årene 2008-13 leder af CIF (Center for Canon and Identity),² der sparkede liv i både forskning og internationale relationer så længe som universitetets bevilling rakte. Aktivitetsniveauet opretholdes, især takket være fortsat støtte fra forskellige fonde, der blandt andet bidrager til, at Kim kan rejse ud og anskaffe vigtige papyri, når sådanne bliver udbudt til salg. Det kan være et samlet arkiv som lejesoldaten Horos' arkiv, fundet i 1920'erne og købt hos Sotheby's i sommeren 2012, eller nogle supplerende breve fra Horos' fætter, fundet allerede omkring 1890, der blev anskaffet i dette forår i Paris, begge takket være bidrag fra Augustinusfonden og Carlsbergfondet.³

Kims tidligere forskning har også for nylig tiltrukket sig opmærksomhed. Som ægyptolog kan man jo danne sig sine teorier og håbe på, at de holder vand, eller at arkæologer fremdrager oplysninger om noget, der ellers kun har været et spøgelse på ens skrivebord. I 1997 skrev Kim Ryholt en bog

om Anden Mellemtid.⁴ Her omtalte han muligheden af, at der havde eksisteret et dynasti sideløbende med det 15. dynasti i nord (hyksos) og det 16. dynasti i syd (thebanere) i et område, der lå lige midt imellem, nemlig i Abydos. I begyndelsen af indeværende år fik han kærkommen støtte til sin teori. Arkæologer fra Department of Near Eastern Languages and Civilizations i School of Arts & Sciences ved University of Pennsylvania, ledet af professor Josef Wegner, var i gang med deres planlagte udgravninger i den sydlige del af nekropolen i Abydos, kendt som Anubis-bjerget, nær ved gravene tilhørende konger fra det tidlige 12. dynasti, da de stødte på murrester af soltørrede lersten af en type, der normalt forbindes med private folks gravanlæg.⁵ En skakt var blokeret af en stenflise, der viste sig at dække over et gravkammer beklædt med kalkstensplader med tekst og malerier på. At finde navne i kartoucher var en overraskelse for arkæologerne. "Senebkay" og "Woseribra" stod der i dem. I kongelisterne findes der ikke nogen konge af det navn. Papyrusen med kongelisten i Turin har dog en inkomplet kartouche, delvist bevaret som Woser[...] ra, som kan være denne person. Wegner og hans medarbejdere skønnede, at Senebkay hørte til i et hidtil ukendt dynasti, der regerede i Abydos omkring 1600 f.Kr., fulgt af omkring 20 andre lokale herskere. Nogle af disse optræder tilsyneladende på papyrusen i Turin. På denne turbulente tid var der således ikke blot et nordligt og et sydligt herskerhus, men et tredje i Abydos, der skilte dem ad.

Vægudsmykningen viste bl. a. de fire gudinder Neith, Neftys, Selkis og Isis, hvis opgave det var at beskytte en cedertræskasse med kongens indvolde.

Foto LM.

Kassens forgyldning var flået af, hvilket afslørede en ældre indskrift. I denne kartouche stod der dog ikke Senebkay men navnet på en anden, ældre konge ved navn Sobekhotep. Nogle måneder tidligere havde ekspeditionen fundet en tung sarkofag i et nærliggende gravkammer, der netop tilhørte kong Sobekhotep I fra det 13. dynasti.

At Senebkay havde fået genbrugt sin forgængers indvoldskiste er et tegn på manglende ressourcer i hans egen tid og i hans eget lille kongerige. Mumien lå også tilbage i gravkammeret, plyndret for sit udstyr og reduceret til et skelet. Kongen var midt i 40'erne da han døde. En af teksterne i graven giver hans titulatur som "konge af Øvre- og Nedre-ægypten", hvilket nok er lidt af en overdrivelse, samt hans navn "Woseribra, søn af Ra, Senebkay". En magisk stav i museet i Cairo (CG 9433) kan også have tilhørt Senebkay, hvis man accepterer en lille stavfejl i navnet. Den kan være røvet fra graven allerede i oldtiden. I nekropolen i Abydos venter flere grave på at blive udgravet,⁶ og der er således mulighed for at få kastet yderligere lys over denne periode. Vi kan også forvente et TV-program med Kim Ryholt og Josef Wegner, produceret af National Geographic.

Fig. 2 P. Adler Gr. 10 = P. Carlsberg 837; 32,5 x 14,5 cm. Det drejer sig om en kontrakt på et lån af 12 talenter opsat den 6. juni 101 f.Kr.

- 1 Om dansk ægyptologis historie se Lise Manniche, *Ægyptisk Kunst i Danmark*, København 2004, kap. 1 (de på s. 34 anførte årstal for Harris og Osing bør korrigeres til de i denne artikel nævnte).
- 2 Se *Papyrus* 33/1, 2013, s. 51.
- 3 Se *Papyrus* 32/2, 2012, s. 48 og Thomas Christiansen, 'Horos-arkivet', *Papyrus* 33/1, 2013, s. 4-9.
- 4 *The Political Situation during the Second Intermediate Period ca. 1800-1550 B.C.*, København, s. 163-166. Forfatteren har betænksomt lagt uddrag af bogen med det relevante kapitel på EEF http://www.egyptologyforum.org/bbs/Abydos_Dynasty.pdf
- 5 Blandt flere pressemeddelelser se f. eks. <http://www.heritagedaily.com/2014/01/giant-sarcophagus-leads-archaeologists-to-the-tomb-of-a-previously-unknown-pharaoh/100884>
- 6 Se bl.a. Siden Sidst i dette nummer.

Ægyptologi, pengesorger og stokfisk

Paul John Frandsen

Georg Zoëga

Briefe und Dokumente

herausgegeben von Øjvind
Andreasen† und Karen Ascani,
Bd. II-V, Kopenhagen:
Gesellschaft für dänische Sprache
und Literatur (Det danske Sprog-
og Litteraturselskab). Udgivet i
kommission hos Syddansk
Universitetsforlag, 2013.
Vejl. pris: 800,00 kr.

Medlemmer af Dansk Ægyptologisk Selskab er på det seneste nærmest blevet bombarderet med foredrag og artikler om den danske orientalist Georg Zoëga (1755-1809), der som ung kom til Rom i 1783 for ikke siden at vende tilbage til Danmark. Han beskrives i alle opslagsværker, ja sågar også i den udgave af hans korrespondance, der her skal anmeldes, til stadighed som arkæolog, klassiker, numismatiker, osv. Aldrig som det han reelt var, nemlig ægyptolog. Hans tre hovedværker handler alle om oldtidens Ægypten, og i hans breve findes i rigt mål vidnesbyrd om, at det var oldtidens Ægypten, han brændte for. Samme breve og brevene til ham er netop blevet udgivet. Det vil sige, første bind udkom allerede i 1967. Det dækkede perioden 1755-1785, altså de første 30 år af Zoëgas liv. Udgiften Øjvind Andreasen lagde i store træk også grunden til udgivelsen af den øvrige og meget omfattende korrespondance, der nu små halvtreds år senere endelig har set dagens lys. Ved Andreasens død overtog Karen Ascani i 1991 det store arbejde med at udgive de resterende breve. Den samlede udgave er derved kommet til at omfatte yderligere fire store bind på til sammen 2478 sider breve og dokumenter, hvortil kommer et bind med et navregister på 210 sider. Et beskedent antal plancher samt en forkortelsesliste fuldender billedet. Udgiften har fået økonomisk støtte fra flere fonde og stor praktisk hjælp fra en række specialister. Resultatet er en guldgrube. Intet mindre. Med første binds 405 sider består den samlede udgave af 1288 breve og dokumenter, fordelt på godt 3100 sider!

Værket har selv sagt til formål at fremlægge alle kendte breve fra Zoëgas hånd. En pæn portion af disse dannede grundlaget for den Zoëga-biografi, der blev publiceret så tidligt som i 1819,¹ men det er dog for intet at regne i forhold til den nuværende udgave, der også medtager et stort antal breve sendt til Zoëga, samt en række dokumenter og breve med relation til hans liv. Her findes f.eks. en hel del breve fra hans fader til dennes bror, breve fra og til centraladministrationen om forhold vedrørende Zoëga, osv. Læseren bliver herved i stand til at følge med i Zoëgas livslange korrespondance, og dermed i en epokes historie, set fra hans synsvinkel.

Når jeg vover at bruge så store ord, skyldes det, at en hel del af hans breve faktisk er mindre afhandlinger eller udredninger om problemer, som han blev betalt for at udføre. I 1804 fik Zoëga udvirket, at han kunne være professor ved universitetet i Kiel, men med bopæl i Rom, og herved fik han det økonomiske sikkerhedsnet, han i de foregående godt 20 år havde måttet savne. For at opretholde livet for sig selv og sin omfangsrige, men helbredsmæssigt svage familie, havde han nemlig i alle årene påtaget sig en række lønnede opgaver, der godt nok tog tid fra ægyptologien og de klassiske studier, men som samtidigt gav ham en horisont og bredde, han måske ikke ellers ville have fået. I 1788 fik han således til opgave formedelst 220 rigsdaler årligt at fungere som

en slags videnskabelig rådgiver og uautoriseret dansk konsul for den danske kronprins, den senere Frederik VI. Han skulle "nogle Gange om Aaret" holde kronprinsen underrettet om det vigtigste af den nye videnskabelige litteratur, der publiceredes i Italien, og om hvad der skete på det, vi i dag ville kalde den klassiske arkæologiske front. Så skulle han hjælpe de danskere og nordmænd, der kom til Rom, med alt det praktiske, adgang til biblioteker, kontakter, osv. Og – mest uventet (også for Zoëga) – skulle han "indberette til Mig hvad der kunde bringes i erfaring om Jesuiternes Indflydelse og Fremgang i Europa og ved dets Hoffer."² Rapporteringen fandt sted i de næste fire år og blev til 23 "breve".

Et andet opdrag kastede 100 rigsdaler af sig om året. For dette skulle Zoëga en gang om måneden sende en rapport til arveprins Frederik (1753-1805) om "Konstens nuværende Forfatning i Rom."³ Det blev til 44 "breve". Hovedparten blev affattet i årene 1790-1794, men der kom dog flere dryppende helt frem til 1801. Brevene blev sendt til Kunstakademiet, der fra 1798 og fremover offentliggjorde de fleste i *Minerva*, det førende tidsskrift for datidens dannede, dansksprogede offentlighed.

En tredje kilde til indkomst – og til interessante betragtninger – findes i de "breve", Zoëga udarbejdede til det danske Commerce Collegium (Handelskammer). Danmark havde i slutningen af 1700-tallet ingen diplomatisk forbindelse med Pavestaten, hvad der fra tid til anden voldte problemer. I 1797 blev det uholdbare i dette erkendt, og man besluttede at gøre Zoëga til "Agent i Rom og Konsul i Kirkestaternes Havne".⁴ Det følgende tiår var en turbulent periode, hvor den franske revolution og Napoleonstiden satte deres kraftige præg også på Pavestaten. Rom blev for en kort periode en republik, paven flygtede for en tid, franskmændene fik magten i Rom, og byens liv var fattigt og kummerligt, således som det klart fremgår af Zoëgas korrespondance. Udnævnelsen til konsul førte bl.a. til, at Zoëga, og siden hans vice-konsuler, i årene 1800-1802 indsendte 24 rapporter om forhold af handelsmæssig og økonomisk betydning.⁵ Han skriver om det romerske pengevæsen, og til stadighed om de aktuelle vekselkurser. Der er overvejelser om det fordelagtige i, at Danmark begynder at handle med en lang række produkter direkte med Pavestaten i stedet for at bruge andre italienske stater/byer som mellemmand. Han bruger i den forbindelse stor energi på spørgsmålet om at oprette vicekonsulater i diverse havnebyer, hvor det til hans forbløffelse viser sig, at man med hensyn til sådanne privilegier skelner mellem katolske og "acatholske Nationer".⁶ Han rapporterer om anløb af danske skibe i disse havne, det omsiggribende sørøveri, priser på hvede, manglende forsyninger af f.eks. olie, som følge af forsøg på at regulere handelen, osv. To indberetninger fra omkring begyndelsen af fastetiden i 1801 beretter således om ankomsten af

en brig fra Stavanger, Sara Helena, af 29 ½ Commerce Læster, ført af Skipperen Asser Nielsen, laden i Bergen for adskillige Kiøbmands Regning med 2700 Vaag Stokfisk, 537 Vaag Klipfisk og bestemt til Livorno.⁷ Det havde foruden Skipperen 7 mand ombord, men hvoraf een forlod det i Longone [Porto Azzurro på øen Elba], begivende sig på en Galease fra Bergen som fandtes i samme Havn. Det seglede fra Bergen d. 4 August 1800. Skipperen fandt sig

efter sin Ankomst i Middelhavet, ved da værende Ufred med Barbareskerne, tvungen til at begive sig til Mallaga, hvor han blev liggende i 2 Maaneder: og næppe havde han forladt denne Havn, da han blev taget af en Mahoner Corsær [piratskib] der bragte ham til Longone, og under adskillige Prætexter hold ham der halvtredie Maaneder, indtil han med 300 Piastres løskiøbte sig fra ham.

Uheldigvis kom skipperens ladning så sent til den nærmeste af Pavestatens havne – og manglen på olie til at stege fisk var i staten tilmed så stor – at Paven allerede havde måttet give “en næsten uindskrænket tilladelse at betiene sig af alslags Spise i Fastetiden.” Skipperen kunne derfor ikke komme af med sin ladning, og Zoëga involveredes nu i bestræbelserne på at få den afsat. Han foreslog flere købere. Det hele blev dog ikke til noget, da det viste sig, at “Fisken var ormstukken og underkastet at bederves”. Zoëga tabte kontakten med skipperen og ladningen og konkluderer, at så længe danske søfolk kommer til Pavestatens havne “uden forudgaaende Correspondance og uden bestemte Commissionærer lader sig ei bedre vente”. Han tilføjer, at “man har forsikret mig at Stokfisk af god Qualitæt vilde endog i denne Tiid være en meget afsættelig Artikel her, saasom den meget længere conserverer sig end Cabliau, og derfor i de hede Maaneder, naar den sidste ikke mere kan giemmes, giøres stor Brug af denne iblant de nedre Classer, og særdels paa Landet”.⁸

Hvervet som konsul blev afsluttet i 1802, da Zoëga blev indstillet til et professorat i Kiel.⁹

Briefe und Dokumente omhandler i øvrigt alle tænkelige emner. Læseren vil bl.a. finde omtale af Zoëgas syn på forholdet mellem Ægypten og den antikke verden i øvrigt i artiklen “Ikke rovlystent som romerne, ikke snakkesaligt som grækerne...” andetsteds i dette nummer af *Papyrus*. Zoëga førte hele livet igennem en omfattende brevveksling på seks forskellige sprog med mange af datidens store lærde, kunstnere og politikere. I denne korrespondance – som i sine videnskabelige arbejder – viser han sig som en fabelagtig dygtig forsker, men også som en intellektuel, der på flere områder var forud for sin tid; det gælder såvel i valg af emner som metode. Det er en ren fornøjelse at læse hans mange refleksioner om videnskabelige problemstillinger, og det ville givetvis være til gavn for den moderne læser, hvis man gik på hugst i korrespondancen med henblik på at samle og fremlægge et passende udvalg af Zoëgas synspunkter og argumentationer.

Brevene giver selvfølgelig også læseren et stort indblik i Zoëgas forhold til venner og familie. Vi kan følge hele hans livsforløb med dets mange sorger, hvoraf de pekuniære indtager en nogenlunde konstant plads. Det forekommer mig, at der skrives mere herom, end der skrives om de mange dødsfald, der rammer hans børn, således som det var almindeligt i datiden. Der skrives om de skuffede forventninger til karrieren og ægteskabet, men der er også mange glimt af lykke og glæde. Om valget af livsbane skriver han således i et tidligt brev til vennen Christian Hieronymus Esmarch: “Den der vil opkaste sig til at være lærer er enten en dummerkop eller en selvmorder. Betragt dette som en regel uden undtagelse.”¹⁰ Brevet er dog affattet i den periode, hvor han holder såvel konvertering som ægteskab hemmeligt. Der er overvejelser om forholdet mellem dansk og tysk,¹¹ venskab,¹² naturen,¹³ og meget, meget mere.

Et par kritiske bemærkninger

Når så meget gives, kan det forekomme utaknemmeligt at fremkomme med kritiske bemærkninger til udgivelsen. Men man kunne godt have ønsket sig en systematisk præsentation af materialet i stil med det, der blev gjort i bind I. Her er brevene, som i de efterfølgende bind, trykt i kronologisk rækkefølge, mens indholdsfortegnelsens præsentation er analytisk, ordnet efter modtager (opdelt i familie, venner, etc.), afsendelsessted, breve, dokumenter, osv. Det ville eksempelvis have været nyttigt at få samtlige 44 breve om kunsten i Rom til Arveprinsen og Kunstakademiet præsenteret samlet, således at læseren ikke behøvede at lave sin egen liste over materialet. For en sådan liste se appendix.

Registerbindet er et navneregister, der tilmed er noget mangelfuldt. Eksempelvis er kun 11 af de 44 breve /rapporter, som Zoëga ifølge udgaven sender til Arveprinsen og Kunstakademiet, at finde i registret! Det forekommer underligt, at udgaven ikke er blevet forsynet med et emne- og sagregister, så meget desto mere, som værket kun er forsynet med et nødtørftigt note- og kommentarapparat. Alt dette kunne være "reddet", hvis den trykte udgave af brevene havde været ledsaget af en CD-rom version af de mange bind. Anmelderen har haft det privilegium at have haft en pdf-version stillet til sin rådighed, og med den kan man let skaffe sig de nødvendige oplysninger.

Med sin tyske titel henvender værket sig endelig til en international offentlighed. Det ville i den forbindelse også have været ønskeligt, om de danske breve havde kunnet foreligge i en fremmedsproget version. Hvis udgaven af Zoëgas breve får den opmærksomhed, som værket helt klart fortjener, må man håbe, at udgaven ville blive fulgt op af sådanne oversættelser i et supplementsbind.

Disse bemærkninger skal ikke dække den rigdom, som læseren vil finde i værket. Karen Ascani har gjort et formidabelt stykke arbejde og gjort et enten glemt eller hidtil utilgængeligt håndskrevet kildemateriale tilgængeligt for enhver med interesse for næsten alle aspekter af det sene 1700-tals historie. Tak til Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, også for at sælge hele publikationen usædvanligt billigt. Køb det eller lån det, men læs i det!

APPENDIX

Breve om kunsten fordeler sig således:

1790	449, 458, 463, 469, 480, 484, 493, 499, 501
1791	505, 512, 520, 521, 525, 529, 532, 535, 539
1792	545, 549, 556, 561, 569, 581, 583, 587, 592
1793	595, 600, 605, 612
1794	622, 635, 637, 638, 639
1795	654
1797	715, 719, 724, 727, 728
1798	762
1801	900

- 1 Friedrich Gottlieb Welcker, *Zoëga's Leben, Sammlung seiner Briefe und Beurtheilung seiner Werke*, 2. Bind, Stuttgart 1819.
- 2 Brev (instruks) nr. 341 af marts 1788 til Zoëga og dennes brev til kronprinsen, nr. 346 af 17/5-1788.
- 3 Brev nr. 449 af 10/2-1790 til arveprinsen, jf. brev nr. 448 af 9/2-1790 fra Zoëgas fader til dennes broder.
- 4 Se brev nr. 740a af 3/3-1798 (Promemoria fra Commerce Collegium til Det Kongl. Departement for de Udenlandske Sager).
- 5 Første brev er nr. 804 af 15/2-1800.
- 6 Se brev nr. 877 og 878, begge af 4/4-1801, og 914 af 7/11-1801.
- 7 1 vaag er ca. 18 kg, og der er således tale om 48600 kg. stokfisk og 9666 kg. klipfisk, alt i alt ca. 50 tons fisk.
- 8 Brev nr. 869 af 7/3-1801, jf. nr. 863 af 31/1-1801. Langt senere får Zoëga efterretning om, at skipperen d. 20/5 har forladt havnen! Se brev nr. 887 af 6/6-1801.
- 9 Se brev nr. 998 af 11/12-1802 fra General Land Oeconomie og Commerce Collegium til Zoëga.
- 10 Brev nr. 202 af 22/3-1784 til vennen Esmarch (original på tysk). I dette brev hentyder han også til sit ægteskab og konvertering uden at Esmarch dog har kunnet forstå det.
- 11 Brev nr. 197 af 20/8-1783 til Esmarch.
- 12 Se brev nr. 84 af 25/10-1778 til Esmarch.
- 13 Eksempelvis brev nr. 172 af 16/5-1782 til Esmarch.

Tiderne er stadig meget omskiftelige i Ægypten. Aviser og onlinemedier rapporterer dagligt om voldsomme og triste begivenheder for ægypterne og Ægypten i kølvandet på Januarrevolutionen i 2011 og afsættelsen af Præsident Mohammed Morsi i sommeren 2013. På landets mange seværdigheder og arkæologiske lokaliteter – kendte som mindre kendte – er der fortsat alt for dårlig overvågning og sikkerhed. Senest lød det bl.a. fra Chicago House i Luxor, at et antal skulpturer fra koptisk tid var blevet stjålet fra Luxortemplets *block yard*.

Flere arkæologiske ekspeditioner har været aflyst på grund af den urolige, politiske situation, og det har heller ikke skortet på advarsler fra flere landes udenrigsministerier mod indrejse i visse dele af Ægypten. Det er desværre ikke kun arkæologer og andre videnskabsfolk, der god- eller modvilligt har fra-valgt Ægypten. Turisterne har også holdt sig væk, og det kan mærkes. Turistindtægterne er raslet så drastisk ned, at det nærmer sig katastrofale tilstande med store menneskelige konsekvenser. Det vil vise sig, om militærmanden Abdul Fatah Saed Hussein Khalil al-Sisi, der stiller op til det præsidentvalg, der skal afholdes i maj 2014, bliver manden, der kan få Ægypten på fode igen. Heldigvis har det heller ikke skortet på gode nyheder fra Ægypten. Mange genstande stjålet mellem 2011 og 2013 er fundet igen, og i foråret 2014 er der gjort adskillige store fund af bl.a. nye grave.

FUND & FORSKNING

Al-Qantara Øst

I al-Qantara (by i deltaet 160 km nord-øst for Cairo) har de ægyptiske antikvitetsmyndigheder været med til at af-dække to grave fra den græsk-romerske periode. Den ene af gravene er bygget i lersten og består af et hvælvet kammer over en skakt. Graven er af en type, som også er fundet i el-Kharga. På baggrund af tekster og billeder på gravens vægge har man kunnet bestemme, at ejeren hed Mina. I graven blev der fundet rester af en eller flere begravede personer samt keramik og fragmenter af statuetter. Den anden grav, bygget af kalksten, indeholdt kun keramik. Gravejerens navn er endnu ikke identificeret. Gravene er en del af en større gravplads, som er delvist dækket af moderne boligblokke.

'Nile Currents', *Kmt* 25/1 2014, s. 4.

Abydos

Det ukendte Abydos-dynasti

Sammen med de ægyptiske antikvitetsmyndigheder har universitetet i Pennsylvania og Penn Museum opdaget en hidtil ukendt konges grav, Woseribra Senebkay. Fundet er samtidig det første materielle bevis på et "glemt" Abydos-dynasti, der regerede ca. 1650-1600 f. Kr.

Fundet af Senebkays grav er kulminationen på et arbejde, der begyndte i sommeren 2013, da forskerne fra Penn Museum og universitetet i Pennsylvania under ledelse af Josef Wegner fandt et 60 tons tungt kongeligt sarkofagkammer i det sydlige Abydos. Kammeret, udført i rød granit fra Gebel Ahmar nær Cairo, blev dateret til det sene Mellemste Rige, men ejeren kunne ikke identificeres nærmere. På mystisk vis

var sarkofagen fjernet fra en anden grav og genbrugt senere. Da sommersæsonen sluttede, havde man stadig ikke fundet den rette sammenhæng eller nogen navne.

I januar 2014 kom forskerne dog meget nærmere en løsning. Vi er nu i besiddelse af fascinerende detaljer om en række kongelige grave og ikke mindst et glemt Abydos-dynasti. Arkæologerne ved nu, at det gigantiske sarkofagkammer oprindeligt blev bygget til en kong Sobekhotep (formentlig Sobekhotep I, den første konge i det 13. dynasti). Fragmenter fra hans gravstele er nemlig fundet foran hans meget ødelagte og udplyndrede grav. En gruppe konger, der regerede omkring halvandet århundrede senere i Anden Mellemtid, genbrugte arkitektoniske elementer fra Sobekhoteps grav til at bygge og udsmykke deres egne grave. En af disse konger, hvis navn stadig er ukendt, havde fjernet og genbrugt sarkofagkammeret. Den største sensation indtraf dog, da man i januar 2014 fandt endnu en kongegrav, der havde tilhørt en hidtil ukendt konge, nemlig Woseribra Senebkay. Hans grav kan dateres til Anden Mellemtid, ca. 1650 f. Kr., og den består af fire kamre med et dekoreret gravkammer med afbildninger af Neith, Neftys, Selket og Isis, der beskytter kongens kanopeskrin. Andre tekster nævner Horussønnerne og kongens titulatur, der identificerer ham som konge af Øvre- og Nedreægypten, Woseribra, søn af Ra, Senebkay. Hans grav blev plyndret allerede i oldtiden, hvor kongens mumie blev revet i stykker og al forgyldning i graven blev fjernet. Alligevel er det lykkedes arkæologerne at finde resterne af denne konge blandt

fragmenterne af hans kiste, mumiemaske og kanopeskrin. Paul Verhelst og Matthew Olson, overbygningsstuderende fra universitetet i Pennsylvania, har undersøgt resterne af kongens skelet og mener at kunne bestemme, at han var ca. 175 cm høj, og at han døde, da han var midt i eller sidst i fyrrerne.

Opdagelsen af denne konges grav har givet os vigtig og ny viden om den politiske og sociale historie i Anden Mellemtid. Hypotesen om, at der eksisterede et uafhængigt Abydos-dynasti sideløbende med det 15. (hyksos) og 16. (thebanske) dynasti blev først fremsat af Kim Ryholt fra Københavns Universitet i 1997. Det nye fund beviser, at hypotesen var korrekt, og samtidig er dette dynastis kongelige begravelsesplads også identificeret. Kongerne i dette Abydos-dynasti anlagde deres grave tæt på tidligere kongers grave, herunder Sesostri III og Sobekhotep I.

Senebkay var formentlig en af de første konger i Abydos-dynastiet, og hans navn har muligvis optrådt på en ødelagt del af Turin-kongelisten, hvor to konger med tronnavnet Woser...ra er opført øverst i en gruppe af konger, hvis navne for de flestes vedkommende er helt forsvundet.

Selve graven er af moderat størrelse. Det meget ødelagte kanopeskrin var fremstillet af cedertræ og var overtaget fra Sobekhotep I's nærliggende grav. Genbrug af både arkitektoniske elementer og gravudstyr viser, at Abydos-dynastiet havde begrænsede økonomiske ressourcer i forhold til de større kongeriger mod nord (15. dynasti) og syd (16. -17. dynasti). Til forskel fra disse konger og dynastier blev Abydos-dynastiet glemt. Deres begravelsessted var ukendt indtil fundet af Senebkays grav. Holdet fra universitetet i Pennsylvania fortsætter deres arbejde og ud-

gravninger på stedet i håb om at kunne belyse perioden yderligere.

► <http://www.penn.museum/press-releases/1032-pharaoh-senebkay-discovery-josef-wegner.html>

Lagt på nettet januar 2014

Familie med militærforbindelser

Sammen med sit hold har PhD-studerende Kevin Cahail, også fra universitetet i Pennsylvania, opdaget endnu en ny grav i Abydos. Graven er speciel, idet den har haft en 7 m høj pyramideoverbygning. I oldtiden har kun pyramiden været til at se, mens resten af begravelseskomplekset har ligget under jorden. Pyramiden er nu helt forsvundet, og det eneste, der står tilbage, er de massive mure ved nedgangen til de hvælvede gravkamre. I et af kamrene fandt holdet en rødmalet, dekoreret sandstenssarkofag. Sarkofagen bærer navnet på skriveren Horemheb, hvis mumie dog er forsvundet eller gået til. Der blev imidlertid fundet rester af 10-12 kvinder i dette kammer, mens et andet kammer indeholdt ushabti-figurer med navnet Ramesu (nogle gange stavet Rameses). Kevin Cahail mener, at Horemhebs

Ramesus' ushabti. Fra nettet.

familie havde forbindelse til hæren, og at det derfor ikke er tilfældigt, at der er fundet genstande i graven, der bærer navne på to magtfulde militærmænd, der senere begge bliver konger. I graven blev der også fundet en sjælden amulet fremstillet af grøn og rød jaspis.

► <http://www.livescience.com/44476-ancient-egyptian-tomb-with-pyramid-entrance-discovered.html>

Lagt på nettet 30/3/2014

Gravkamrene i pyramidegraven. Fra nettet.

KV 40. Fra nettet.

► *International Business Times*: <http://www.ibtimes.com/ancient-tomb-discovered-egypt-contains-about-50-mummies-royal-entourage-photos-1577444>

Lagt på nettet 28/4/2014

► *Daily Mail*: <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2615692/A-grave-discovery-Mummified-remains-ancient-Egyptian-royals-burial-site-torched-TOMB-RAIDERS.html>

Lagt på nettet 29/4/2014

Luxor Vestbred

Stort fund i Kongernes Dal

De forskellige ekspeditioner, der arbejder på den thebanske vestbred, har haft en glimrende sæson med mange spektakulære fund. Størst var dog det exceptionelle fund af 60 kongelige, som ægyptologerne fra universitetet i Basel gjorde i slutningen af april 2014, hvor holdet, under ledelse af Suzanne Bickel, arbejdede i KV 40 i den østlige dal. Graven, en enkel skaktgrav, blev lokaliseret af Victor Loret i 1899, men kan have været kendt tidligere. Der blev allerede dengang foretaget en udgravning, men formentlig kun af den øverste del af skakten. Der foreligger heller ikke nogen udgravningsrapporter, og graven har ikke været nærmere undersøgt i mere end 100 år. Universitetet i Basel begyndte at udgrave i 2012, og det har nu båret frugt. På bunden af skakten, der er i alt 6 m dyb, ligger fire meget ødelagte kamre, hvor man fandt resterne af 30 prinser og prinsesser samt deres nærmeste. De levede i det 18. dynasti under Tuthmosis IV og Amenhotep III (nogle artikler om fundet nævner også Tuthmosis III).

Ægyptologerne har fundet omkring 30 navne og titler på fire prinser, otte

prinsesser og adskillige kvinder af udenlandsk oprindelse. Navne og titler er skrevet på hieratisk på potteskår, og graven indeholdt også mere end 100 (ødelagte) krukker, som indeholdt materialer brugt ved balsameringen af de døde. De bedst bevarede mumier er småbørnsmumier, herunder nyfødte, kongelige babyer. De større børn og de voksnes mumier er helt ødelagte. Der blev også fundet fragmenter af en træ-kiste, mumiemasker og sågar en sok. I det 22. dynasti blev graven genbrugt af en familie af Amonpræster. Graven blev plyndret adskillige gange allerede i oldtiden.

Mange medier fortalte om mumiefundet, herunder

► *Tribune de Genève*: <http://www.tdg.ch/culture/culture/Trente-enfants-royaux-decouverts-dans-la-Vallee-des-Rois/story/14010282>

Lagt på nettet 28/4/2014

► *Le Journal de la Science*: <http://www.journaldelascience.fr/homme/articles/egypte-momies-denfants-decouvertes-vallee-rois-3560>

Lagt på nettet 29/4/2014

► *Al Ahram*: <http://english.ahram.org.eg/News/100031.aspx>

Lagt på nettet 28/4/2014

Privatgrave

Brygmester Khonsuemhebs grav

En japansk ekspedition fra Waseda University under ledelse af Jiro Kondo har fundet en grav i den del af den thebanske nekropol, der går under navnet Khokha ("ferskenen"), en lille klippekold halvt oppe af bjergsiden. De var i gang med at rydde forgården til den ellers utilgængelige og ganske ødelagte TT 47 fra det 18. dynasti. I syd-muren hertil lå en ufuldendt grav, og det var bag denne de stødte på den nye grav. Ejeren var en brygmester i Muts tempel ved navn Khonsuemheb. Hans hustru Mutemheb var sangerinde for Mut. En datter Isetkha havde samme titel som sin mor. Graven er T-formet med bemalet udsmykning i glimrende stand i tværhallen, fordelt på to registre.

På den smalle nordvæg er der udhugget statuer af Khonsuemheb og hans familie. På væggen til højre herfor er afbildet ritualerne foran graven, der følges af afdødes familie og børn i en lang række, og i det underste register kisten på sejlads. På den modstående væg ses Khonsuemheb med sin hustru tilbedende forskellige guder. Den sydlige halvdel af rummet viser gravejerparret og deres følge foran bl.a. Ra-

Khonsuemhebs grav-
kapel. Tak til Jiro
Kondo for fotos.

Harakhty og Osiris og, nedenunder,
ofre foran gravejerparret.

Loftet er udsmykket med mønstre og
et billede af ølbryggeren, der i to udga-
ver tilbyder solbåden med en hymne.
Selv om graven i sin form er som i 18.
dynasti, viser både motivvalget og den
kunstneriske udførelse (med layoutet,
teksterne anbragt på gul baggrund af
farve som gammel papyrus, og perso-
nernes udseende), at den er udsmykket i
ramessidetiden. Graven er af en sådan
kvalitet, at det overvejes at åbne den for
turister. (LM)

► <http://www.waseda.jp/rps/en/information/result/press/20140107khonsuemheb.html>

► <http://luxortimesmagazine.blogspot.nl/2014/01/the-way-to-start-new-year-ramesside.html>

Lagt på nettet 3/1 2014

Staldmesteren Mays grav

Under navnet “Min-projektet” stødte spanske og italienske arkæologer under arbejde i TT 109 i Gurna på en ny grav ved siden af. Suppleret med oplysninger på en gravkegle fundet på stedet synes graven at tilhøre May og hans hustru Nofret. Presserapporterne er ikke særlig fyldestgørende, men man må formode, at der også på gravvæggen findes rester af indskrifter, der kan bekræfte ejerens identitet – gravkegler findes ofte fjernt fra deres hjem. At dømme efter de ledsagende fotografier stammer graven lige som TT 109 fra den første del af det 18. dynasti. Den bemalede udsmykning viser en gæstebudsscene, og der omtales i beskrivelsen også ofringer og jagt. Mays samling af titler citeres som “gudens (faraos) hemmelige vogter, chef for kvæg, chef for marker, chef for kongens heste, Osiris’ og fyrstens ærværdige.”

Tre allerede publicerede gravkegler* med navnet May kan være relevante her: nr. 243 (lodret skrift) rummer titlerne “dokumentskriver i den sydlige by, chef for Amons marker”. Nr. 41 (lodret skrift); “greve, chef for horn, chef for hove, chef for skæl, chef for Amons kvæg”; og 384 (vandret skrift): “greve, der glæder den gode guds (fa-

raos) hjerte, chef for horn, chef for hove, chef for fjer og skæl, chef for kvæg, rekrutleder, chef for alle kongens marker og heste”. Der er andre eksempler på, at der findes mere end en enkelt type kegler i en grav (se dette nummer af *Papyrus*, s. 37, n. 3). Det er altid tilfredsstillende at kunne matche en kegle med en grav og omvendt, men vi må i det foreliggende tilfælde afvente flere oplysninger fra udgraverne. (LM)

*N. de G. Davies og M.F. Laming Macadam, *A Corpus of Inscribed Funerary Cones*, Oxford 1957.

► <http://www.min-project.com/ExcavationDiary/TabId/108/ArtMID/527/ArticleID/37/A-new-tomb.aspx>
Lagt på EEF 4. marts 2014

Deir el-Bakhit

Tyske arkæologer fra Cairo (Daniel Polz), Mainz (Ina Eichner) og München (Thomas Beckh) har i længere tid haft udgravninger i gang i det nordlige område af den thebanske nekropol, der går under navnet Deir el-Bakhit. Oppe på klippetoppen ligger rester af et kloster, mens bjergsiden nedenunder rummer faraoniske grave, deriblandt nogle “forsvundne”. Den 22. marts fandt arkæologerne en rigtig guldskat, omend af lidt nyere dato: 29 byzantinske guld-

mønter i fin stand. 18 af dem var solidi og 11 en trediedel af denne værdi, kaldet tremissis. En faraonisk grav var blevet ombygget til et koptisk kapel ved navn Skt. Paul bl.a. ved at bruge en lille sandstenssøjle til at understøtte altret. Det var i et hulrum i søjlen at mønterne var gemt.

Ved hjælp af navnene på de kejsere, der lod mønterne slå, kan man fastslå, at de stammer fra det 5. – 6. årh., hvilket så samtidig giver datoen for kapellets indretning. Det er dermed den tidligste kristne bygning på vestbredden af Theben. (LM)

Billeder:

► <http://www.dainst.org/de/node/33647>

Om udgravningerne:

► <http://www.dainst.org/de/pressrelease/briefe-aus-der-koptischen-vergangenheit>

► http://www.aegyptologie.uni-muenchen.de/forschung/projekte/deir_el_bachit/index.html

Lagt på EEF 27/3 2014

PS I denne forbindelse er det da interessant, at der på Bornholm i april blev fundet en møntskat på over 250 mønter, som bl.a. rummede en gulddinar slået i 1040 – i Ægypten! Se *Dagens* d. 29. april

► <http://www.dagens.dk/kultur/amatorarkologer-finder-vikingskat-med-enestaaende-guldmønter>

Grave på Elefantine

Den sydlige del af Elefantine er et fascinerende arkæologisk område, der er kendt for imponerende rester af byen og genopbyggede templer, for guvernøren Hekaibs gravmæle fra 13. dynasti, for sit Nilometer, for papyri der dækker den senere del af øens historie, og for sine to museer, det meget gamle og det nyere. Nu kan der føjes fire grave fra Nye Rige til dette imponerende katalog over seværdigheder. Det var lokale beboere, der fandt gravene. At dømme efter de fire fotografier, der verserer på nettet, drejer det sig om udsmykkede kapeller i relief og maleri

Mays grav.
Fra nettet.

Grav på Elefantine.
Fra nettet.

af høj kvalitet. Det er ikke til at matche billederne med den summariske beskrivelse, der ledsager artiklerne, men ejerne var som følger:

User, hersker over Elefantine

Bemalede scener med User og hans familie og forskellige guder. Bl.a. ses han med leopardskind sammen med 5 præster foran et offerbord.

Ba-Nefer, leder af gudernes præster på Elefantine

Ses med familien og guder.

Amenhotep, hersker over Elefantine, seglbærer for Øvreægypten

Gravens facade er dækket af hieroglyfer. Indenfor ses ejeren med sin hustru, en præst der udfører renselse og en markskriver.

Wedjat, hersker over Elefantine

Gravene forventes gjort tilgængelige for turister. (LM)

► <http://english.ahram.org.eg/News-Content/9/40/95767/Heritage/Ancient-Egypt/New-Kingdom-tombs-discovered-in-Egypt-Aswan.aspx>

Det tyske arkæologiske instituts hjemmeside (på engelsk) om Elefantine med glimrende historisk gennemgang:

► <http://www.dainst.org/en/project/elephantine?ft=all>

Lagt på nettet 3/3 2014

Jagten på Ægyptens stjålne antikviteter

Stort arbejde med at opspore tyvekoster

Turist- og antikvitetsmyndighederne i Ægypten har i den senere tid fundet flere stjålne genstande og pågrebet flere af de involverede. I et hus i al-Badrasheen (Memfis) gemte en eller flere antikvitetstyre et kalkstensnaos med fire statuer. Det stammer angiveligt fra en grav fra Gamle Rige.

I Nuweiba (havneby på Sinaihalvøen) blev en jordansk chauffør pågrebet med over 100 ulovligt erhvervede statuer, formentlig fra plyndringen og ødelæggelsen af Mallawi National Museum i Minya i august 2013. Genstandene var gemt i en reservebenzintank i bilen. Også en genstand, der har gjort vejen fra Ægypten til udlandet, er blevet identificeret og tilvejebragt.

Auktionshuset Sotheby's har stoppet handel med ægyptiske genstande, og et andet auktionshus, Gorny and Mosch, bliver i øjeblikket undersøgt for evt. handel. Israel har returneret en samling stjålne antikviteter, der var udbudt til salg i en auktionshal i Jerusalem, herunder keramikkrugger, ushabtier og steler. Ud af 110 registrerede genstande nåede man at få fat på 90. De øvrige var solgt. De israelske myndigheder har anmeldt auktionshallen og forsøger at opspore de genstande, der nåede at blive solgt.

MSA (The Ministry of State for Antiquities) i Ægypten har i samarbejde med det ægyptiske udenrigsministerium og medlemmer af den franske, arkæologiske ekspedition i Ægypten været i stand til at spore fem stjålne genstande fra ptolemæisk tid. Genstandene, der bl.a. bestod af glasindlæg (et hoved, en torso og en arm) og kartonnage fra mumieudsmykning, blev lokaliseret i gallerier i Paris og Toulouse. Ahmed Ali, der er chef for MSA's afdeling for at tilvejebringe Ægyptens stjålne genstande, fortæller, at antikviteterne blev taget fra Louvres arkæologiske ekspedition i Sakkara.

Scotland Yard i England har beslægtet en sarkofag fremstillet i kartonnage og returneret den til Ægypten. 'Nile Currents', *Kmt* 25/1 2014, s. 4

Ægypten beder USA om hjælp

Ægyptens antikvitetsminister Mohamed Ibrahim Ali har bedt USA om hjælp til at begrænse den ulovlige import af stjålne genstande fra Ægypten. Han udtaler, at røveri fra arkæologiske områder og efterfølgende smugleri af disse genstande til USA har nået katastrofale højder siden Januarrevolutionen i 2011. Ministeren insisterer på, at Obama-administrationen øjeblikkeligt tager skridt i form af ekstraordinært hurtig tiltrædelse af en aftale, der vil give told- og immigrationsmyndighederne i USA større beføjelser. Sådanne kan kun gives efter ret komplekse og formelle ansøgninger, men USA har erklæret sig lydhøre overfor ideen om en hurtigere sagsbehandling. Hundredvis af stjålne genstande har siden 2011 været udbudt til salg i auktionshuse og på online auktioner i USA.

En stor gruppe eksperter, der støtter Ægyptens anmodning om hurtig tiltrædelse af en særlig aftale, har holdt møde med ministeren for at diskutere problemet. Under mødet tegnede ministeren et trist billede af tilstandene i Ægypten og regeringens manglende mulighed for at beskytte oldtidslevnene på ordentlig vis. Han fortalte om røversyndikater, der metodisk plyndrer kendte lokaliteter,

mens andre tyverier simpelthen udføres af landsbyboere, som håber på at kunne tjene en skilling på det sorte marked. Da politiet mistede en del af sin magt, begyndte alle at grave, og problemet er nu så omfattende, at det er svært for myndighederne at stoppe det.

Nye restriktioner vil tillade, at told-og immigrationsmyndighederne kan tilbageholde enhver ægyptisk genstand, der passerer gennem den amerikanske told, hvis genstanden ikke har behørig dokumentation for, at den er erhvervet på lovlig vis. I dag har myndighederne ikke denne beføjelse, med mindre der foreligger en stærk mistanke eller specifik information om, at genstanden er ulovligt tilvejebragt. Toldmyndighederne i USA har allerede disse beføjelser i forhold til genstande fra 16 lande, der har underskrevet en særlig aftale, *Convention on Cultural Property Implementation Act*. Ægypten er ikke et af disse lande, og det er altså det, man gerne vil ændre på, helst så hurtigt som muligt. Ministeren beder om, at man implementerer en aftale med det samme, da situationen er så kritisk, at det ikke er forsvarligt at vente flere måneder, hvis ikke flere år, på at få en aftale i stand. I et interview i marts 2014 udtalte ministeren at "vi ikke er i besiddelse af den luksus det er, at kunne vente ret meget længere, mens vores historie og fortid bliver stjålet og solgt i USA".

Det er svært at vurdere præcis, hvor meget, der er stjålet fra Ægypten siden Hosni Mubaraks fald i 2011, men specialister fortæller, at det kun er blevet værre og værre. Tyvebanderne, der bruger bulldozere, spader eller de bare hænder, har ransaget kendte og ukendte udgravninger, og før-og-efter billeder viser et hullet landskab, som en af eksperterne sammenlignede med et gigantisk stykke schweizerost. Banderne medbringer tillige våben som beskyttelse mod dem, der eventuelt ville stoppe dem i deres forehavende.

Den ægyptiske minister holdt møde med USA's Anne Patterson (Assistant Secretary for Near Eastern Affairs) og Evan Ryan (Assistant Secretary for Edu-

cation and Cultural Affairs) for at diskutere Ægyptens ønske om en hurtig implementering. Departementet udtaler, at man er rede til at arbejde med Ægypten – og enhver anden stat, der ønsker at tiltræde den samme aftale – og at man ser frem til, at Ægypten sender en formel ansøgning.

Uddrag af længere artikel i New York Times:

► <http://www.nytimes.com/2014/03/15/arts/design/egypt-asks-us-to-impose-sharp-curbs-on-importing-of-antiquities.html>

Lagt på nettet 14/3/2014, udgivet i papiravisen dagen efter.

Ti genstande fra Det Ægyptiske Museum i Cairo er fundet igen

Undercoveragenter har brudt en smuglerring og sikret sig en række stjalne genstande, herunder en statue af Tutankhamon. Det fortæller antikvitetsministeren, som også forklarer, at en politiagent optrådte som antikvitetshandler og på den måde kom i forbindelse med de formodede forbrydere, der gerne ville sælge til ham. Chefen for tyvebanden mødtes med den hemmelige agent øst for Heliopolis i Cairo, og da handlen var gået igennem og agenten havde fået overdraget genstandene, blev forbryderen arresteret. Desværre er alle genstande i meget dårlig forfatning, men museet forsikrer, at de vil blive restaureret.

De ti genstande blev stjålet d. 28. januar 2011 sammen med 44 andre genstande. Det drejer sig bl.a. om en træstatue af Tutankhamon belagt med bladguld og ushabtier fra barnekongens bedsteforældre, Yuya og Tuya. Blandt de tilvejebragte stykker var også en bronzestatuette af Apis.

Med dette seneste fund mangler man nu kun at få lokaliseret ti genstande mere, så er alle 54 tilbage på museet. Alle bliver restaureret og midlertidigt særudstillet inden de returneres til deres sædvanlige plads på museet.

► <http://english.ahram.org.eg/News/100154.aspx>

Lagt på nettet 29/4/2014

UDSTILLINGER

Obeliskens i Paris

"Le voyage de l'obélisque: Louxor/Paris (1829-1836)"

Udstilling i Paris 12. februar – 6. juli 2014

Denne besked kommer lidt for sent – men begivenheden fortjener ikke desto mindre at blive omtalt. Det drejer sig om en udstilling, der illustrerer Concorde-obeliskens rejse fra Luxor til Paris. Denne historie har ikke tidligere været formidlet til en bredere offentlighed. Obeliskens, der var makker til den, Ramesses II opsatte foran sin pylon ved Luxor-templet, blev skænket til kong Louis Philippe af Frankrig af Ægyptens dengang regerende hersker, Muhammed Ali. Det medførte en modgave i form af et stort ur, der blev anbragt i Muhammed Ali-moskeen i Citadellet i Cairo.

Obeliskens måler 22,84 m og vejer 220-230 ton. Det tog den 7 år at

Foto Tine Bagh.

Foto fra nettet.

tilbagelægge distancen fra Luxor ad Nilen til Alexandria, derfra over Middelhavet og Atlanterhavet til Seins munding og videre ad floden til Paris. Selveste Champollion havde spillet en væsentlig rolle i de indledende forhandlinger om gaven. Da obeliskens blev rejst d. 25. oktober 1836, blev hele processen særdeles godt dokumenteret, og det er det, der er blevet fejret ved udstillingen på Marinemuseet i Paris på en måde, som kun franskmændene kan gøre det med utallige pædagogiske tiltag. (LM)

► <http://www.musee-marine.fr/le-voyage-de-lobelisque-louxor-paris-1829-1836>

Tutankhamons grav

Dette må vel også høre under "udstillinger": 1. maj indviedes en kopi af Tutankhamons gravkammer, udhugget i klippen nær Carters hus på vestbredden af Luxor. Her kan turisterne nu få en oplevelse af graven, inklusive den del af væggen, der blev ødelagt, da gravkammeret blev åbnet, uden at originalen tager skade. Der kører stadig op mod tre versioner af udstillingen med kopier af kongens gravudstyr rundt omkring i verden. Selv om den unge konges formidable begravelse således står til rådighed for alle, er det endnu langt fra alle genstande, der er videnskabeligt

publiceret. De originale udgravningsfotografier er dog tilgængelige på

► <http://www.griffith.ox.ac.uk/discoveringTut/>

Se blandt mange

► <http://www.theguardian.com/world/2014/may/01/exact-replica-tutankhamun-tomb-egypt> (LM)

ONLINE RESSOURCER

Academia

Academia er en stor, online database, hvor interesserede læsere kan finde tusindvis af videnskabelige værker, der kan være alt fra småartikler over PhD-afhandlinger og museumskataloger til udgravningsrapporter. Det er forfatterne selv, der lægger deres værker op, og man kan søge på både bruger, emne, universitet og særlig interesse. En søgning på fx Egyptian Archaeology giver en liste på knapt 1.400 dokumenter. Antallet kan hurtigt indsnævres med videre søgning på fx forsker og underemne. Man skal tilmelde sig Academia for at få adgang til databasen. Det er gratis, ligesom det er gratis at læse og downloade – og lægge sine egne publikationer op, hvis det er det, man vil.

► www.academia.edu

Titler fra Holland

Det hollandske institut for mellemøstlige studier er i færd med at lægge en

del af sine nu udsolgte publikationer på nettet bl.a. B.G. Davies, *Who's Who at Deir el-Medîna. A Prosopographic Study of the Royal Workmen's Community* (Eg. Uitg. 13), 1999. (LM)

Se listen her:

► <http://www.nino-leiden.nl/publications.aspx?id=10>

Topographical Bibliography

Dette uundværlige syvbindsværk fra Griffith Institute i Oxford er nu også tilgængeligt som pdf her

► <http://www.griffith.ox.ac.uk/topbib.html>

Det rummer et væld af henvisninger til litteratur om monumenterne i Ægypten, ordnet topografisk. Et yderligere bind om det store korpus af genstande i museer og andre samlinger, der ikke har nogen proveniens, følger snart. (LM)

Lagt på EEF 11. marts.

**'Ikke rovlystent som romerne, ikke
snakkesaligt som grækerne...'**

Georg Zoëga og ægyptologien

Paul John Frandsen

Zawiyet Umm el-Rakham:

Fortet ved verdens ende

Nicky Nielsen

Mentumose – manden og *medjay*-lederen

Rune Olsen

Et godt år for Kim Ryholt

Lise Manniche

Ægyptologi, pengesorger og stokfisk

Paul John Frandsen